

Kosovos albaner

Grundinformation

Kosovos albaner

Grundinformation

STATENS INVANDRARVERK

"Kosovos albaner" ingår i en serie skrifter som presenterar flyktinggrupper, länderna de kommer från, deras situation i Sverige m.m. Texten bygger på ett längre manuskript som redigerats av Invandrarverkets informationsenhet. Skriften behandlar huvudsakligen situationen i Kosovo fram till vintern 1992. Förutom nödvändiga språkliga korrigeringar föranledda av Jugoslaviens sönderfall, har smärre kompletteringar rörande utvecklingen under 1992/1993 gjorts. För innehållet svarar författarna.

Skriften kan beställas från:
Statens invandrarverk
Distributionen
Box 6113
600 06 NORRKÖPING
Tel. 011-15 62 79 eller 011-15 63 77

Författare: Kjell Magnusson utom avsnittet "Föreningsliv bland albaner" som är skrivet av Kajsa Törnqvist.
Kjell Magnusson är fil dr i sociologi och verksam som forskare och lärare vid Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet. Hans forskningsområde omfattar bl.a. etniska processer i det forna Jugoslavien.
Kajsa Törnqvist, byrådirektör, Verksamhetsenheten, Statens invandrarverk, ansvarar för den centrala myndighetens kontakt med invandrarnas riksorganisationer/samfund.
Redaktör: Anette Levander
Layout: Ann-Catrin NyBerg och Nova Grafisk Produktion AB
Omslagsfoto: POLFOTO/Ole Steen/Pressens bild
Utgivare: Statens invandrarverk
Tryck: Teta Tryck, Tranås 1993
ISBN 91-7016-585-8

Innehåll

Kosovo – mellan minoritet och nation _____	5
Land och folk _____	6
Den historiska bakgrunden _____	8
Kosovos framtid – Balkans framtid _____	18
Skolstriden _____	31
Albanerna i Makedonien _____	32
Social och kulturell förändring _____	34
Albanerna i Sverige _____	44
Föreningsliv i Sverige _____	46
Karta och basfakta _____	47
Litteraturtips _____	48

KOSOVO

– mellan minoritet och nation

Våren 1981 skakades Kosovoprovinzen av allvarliga oroligheter med minst elva dödsoffer och ett stort antal sårade. De jugoslaviska myndigheterna fick situationen under kontroll först efter massiva insatser av polis och militär. Sedan dess har läget i Kosovo varit fortsatt spänt. Vid flera tillfällen under de senaste åren har det kommit till blodiga sammandrabbningar mellan polis och demonstranter, och idag är relationerna mellan serber och albaner sämre än någonsin. Det är svårt att se någon omedelbar lösning på konflikten och många fruktar en blodig urladdning med oöverskådliga konsekvenser.

Vad beror Kosovokonflikten på? Varför är den så svårlöst?

Enligt officiell uppfattning i Serbien är konflikten ett resultat av separatistiska tendenser, planmässig nationalistisk propaganda och en serie politiska misstag. Dvs, om den albanska befolkningen i Kosovo inte hade indoktrinerats under lång tid skulle allt varit annorlunda. Ett sådant synsätt bortser från de processer som ligger bakom den etniska mobiliseringen och ger en orealistisk bild av möjligheterna att lösa konflikten.

Företrädare för albanerna hävdade å andra sidan under en stor del av åttiotalet att de utgjorde en förtryckt minoritet som endast kämpade för de politiska rättigheter som övriga jugoslaviska folk åtnjöt. Även om den ståndpunkten kan te sig rimlig i ljuset av de senaste årens händelser, är det ändå fråga om en förenkling som tenderar att dölja konfliktens bakgrund.

Oron i Kosovo beror ursprungligen inte – hur paradoxalt det än kan låta idag – på minoritetsförtryck, utan på otillfredsställda nationella aspirationer. Problemet kärna är att nära hälften av albanerna på Balkan lever utanför den albanska stat som bildades 1913. De utgör dessutom en klar majoritet i områden som direkt gränsar till Albanien och som under andra världskriget var förenade i en gemensam statsbildning. I den situationen är det naturligt att det uppkommer starka nationella strömningar.

Ytterst handlar det om att två folkgrupper gör anspråk på samma område. För albanerna är Kosovo tveklöst albanskt. Inte bara på grund av att området spelade en viktig roll i den albanska pånyttfödelsen under 1800-talet eller för att albanerna idag utgör en majoritet av befolkningen. Man betraktar sig också som Kosovos urinnevånare. Serberna kan inte godta denna historieskrivning. De pekar på att den serbiska medeltida staten föddes just här och att Kosovo fram till 1700-talet var övervägande serbiskt. Att serberna idag utgör en minoritet av befolkningen är ett resultat av tvångsmässiga folkomflyttningar under den turkiska perioden som ledde till att Kosovo under 1800-talet hade en klar albansk majoritet.

Kosovo var den svagaste länken i den jugoslaviska statsbildningen. Det fanns en inneboende motsättning i det faktum att en av de största folkgrupperna i den federation som skulle vara sydslavernas gemensamma stat inte var sydslavisk. Mot den bakgrunden är det inte förvånande att albanerna hade svårare än andra att identifiera sig med Jugoslavien. Samtidigt var det oundvikligt att deras frihetssträvanden skulle kollidera med serbiska intressen. Oroligheterna 1981 blev därmed inledningen till den spiral av etniska motsättningar som slutligen ledde till Jugoslaviens sammanbrott.

Kjell Magnusson

Land och folk

Det finns ingen historiskt hävdvunnen eller allmänt accepterad avgränsning av begreppet Kosovo. Den jugoslaviska provinsen Kosovo består av tre geografiska områden: i öster *Kosovo*, i väster *Metohija* samt i nordöst *Kosovsko pomoravlje*.

Under den osmanska tiden tillhörde området skilda administrativa enheter, men vid mitten av 1800-talet bildades ett turkiskt *vilajet* som senare fick namnet Kosovo och vars huvudstad förlades till Skopje. Provinsen var uppdelad i sex *sandzak* eller "län" och omfattade i sin helhet ett avsevärt större område än dagens Kosovo.

Det råder viss oklarhet om provinsens namn – heter det *Kosovo*, som serberna säger, eller bör man använda den albanska beteckningen *Kosova*? Svaret är att båda benämningarna är korrekta, men att formen Kosovo hittills har varit den vanligaste i internationell litteratur. Själva ordet Kosovo är sydslaviskt och egentligen en adjektivform av *kos* eller *trast*. Underförstått är ordet *polje* (fält), dvs. Kosovo *polje*, är detsamma som Trastfältet, den plats där ett avgörande slag stod 1389 mellan de serbiska och turkiska arméerna.

I Serbien talar man för övrigt traditionellt om Kosovo-Metohija. Namnet Metohija härrör från grekiskans *Metoh* som betyder (kyrko)förläning, vilket återspeglar den roll området spelade under medeltiden. På albanska använder man beteckningen *Dukagjin* som emellertid omfattar ett större geografiskt område än Metohija.

Turbulensen i Kosovos historia har satt spår i både befolkningsstrukturen, språket och inte minst religionen. Ett femhundraårigt turkiskt välde påverkar fortfarande hela Balkan.

Befolkning

Enligt folkräkningen 1981 levde ca 1,7 miljoner albaner i Jugoslavien. Merparten var bosatta i Kosovo, där de med sina 1,2 miljoner utgjorde 80 procent av invånarna. Även i västra Makedonien finns en mycket stor albansk befolkning som 1981 uppgick till ca 380.000 personer eller 20 procent av Makedoniens invånare. Samma år levde omkring 40.000 albaner i Montenegro och ca 60.000 i det område av södra Serbien som gränsar till Kosovo.

Idag kan antalet albaner i Jugoslavien enligt den statistiska centralbyrån i Belgrad uppskattas till ca 2,2 miljoner (i Kosovo ca 1,7 miljoner, i Makedonien ca 430.000). Man utgår då från att folkökningen mellan 1981–1991 varit i stort sett densamma som under perioden 1971–1981. Det finns inga säkra siffror eftersom albanerna bojkottade den jugoslaviska folkräkningen 1991, men av allt att döma är antalet albaner färre än de 3 miljoner som ibland nämns. Under alla förhållanden torde albanerna idag utgöra 90 procent av Kosovos befolkning.

Språkförhållanden

Albanerna kan i språkligt och sociokulturellt avseende delas in i två större grupper: *geger* och

tosker. Gegerna lever i området norr om floden Shkumbini och de allra flesta albanerna i det forna Jugoslavien tillhör den gegiska folkgruppen.

Vid sekelskiftet fanns två litteraturspråk baserade på de båda huvuddialekterna, men varken gegiskan eller toskiskan var enhetliga, standardiserade språk. I diskussionerna om ett gemensamt albanskt skriftspråk byggde en lösning på en syntes av element från båda dialekterna, medan en annan främst utgick från toskiskan. I mellankrigstidens Albanien dominerade ett litteraturspråk grundat på den toskiska dialekten i Elbasan och de toskiska dialekterna blev också utgångspunkt för efterkrigstidens albanska litteraturspråk.

För albanerna i Kosovo var det naturligt att utgå från de egna dialekterna och fram till slutet av sextioalet användes ett litteraturspråk som byggde på gegiska. Vid ett möte i Pristina 1968 beslöt man emellertid att övergå till det skriftspråk som användes i republiken Albanien.

Valet av standardspråk sammanföll i tiden med de konstitutionella förändringar som ledde till den albanska folkgruppens kulturella och politiska dominans i Kosovo under 1970-talet och fick därmed stor betydelse för befästandet av en albansk etnisk identitet. Man kan säga att albanerna i Kosovo och Makedonien deltog i den kulturella integrationsprocess som pågick inom Albanien.

Religion

Så gott som alla albaner i f.d.

Foto: Ann Christine Eek, Samfoto och Gunnar Ask, Pressens Bild

Jugoslavien är muslimer. Endast en mindre del, ca 50.000 personer, tillhör katolska kyrkan. Det innebär att albanerna efter de bosniska muslimerna (ca 2,2 miljoner) i storleksordning var den andra muslimska folkgruppen på jugoslaviskt område. Även efter Jugoslaviens sönderfall är muslimerna organiserade i en "kyrkoliknande" struktur (den Islamiska gemenskapen) indelad i fyra territorier. Ett av dessa, Serbien inklusive Kosovo och Vojvodina, styrs från Kosovos huvudstad

Pristina. Här finns en teologisk läroanstalt för utbildning av *imamer* (Alaudin Medresa) och man ger även ut två tidskrifter på albanska.

Jugoslaviens muslimer förfogade 1990 över ca 3.000 moskéer och bönehus (*mesdzid*), av vilka omkring 900 byggts under den kommunistiska tiden. Enbart i Kosovo och angränsande delar av Serbien finns över 650 moskéer eller bönehus, i Makedonien nära 600.

Muslimerna på Balkan tillhör

den sunnitiska riktningen inom islam. I Bosnien, och framför allt bland albanerna i Kosovo och Makedonien, har emellertid de synkretistiska och folkligt-mystiska dervischordnarna, särskilt *Bektashi*, spelat en stor roll. Idag finns uppskattningsvis 50.000 anhängare till något av de nio brödraskap som är verksamma på jugoslaviskt område.

Den historiska bakgrunden

Under antiken kontrollerades Kosovo av illyrier och romare och i modern albansk historieforskning, både i Kosovo och Albanien, betraktas albanerna som ättlingar till de forntida illyrierna. Även om detta kan vara riktigt går det varken att bevisa eller vederlägga, eftersom det inte finns dokument eller andra kvarlevor som kan bekräfta albanernas och det albanska språkets illyriska ursprung.

Begreppen Albanien och albaner uppträder i historiska källor först under 1000-talet. Albanerna lyckades inte under någon längre tid upprätthålla en egen stat och dagens Kosovo ingick aldrig i dåtidens albanska statsbildningar.

Slaverna invandrade till området under 600-talet och assimilerade eller trängde undan den romaniserade ursprungsbefolkningen till bergstrakterna. Under tidig medeltid behärskades Kosovo av Byzans och Bulgarien. På 900-talet läggs grunderna till en serbisk statsbildning, men det är först på 1100-talet, under fursten Stefan Nemanja, som det serbiska riket konsolideras. Med centrum i Kosovo utvecklas under Nemanjaätten en byzantinsk/slavisk högkultur, starkt präglad av den ortodoxa kristendomen. 1219 blir den serbiska kyrkan självständig och till dess förste ärkebiskop utsågs kungasonen Sava, som under namnet den helige Sava blev Serbiens skyddshelgon och kom att spela en synnerligen viktig roll i den serbiska kulturtraditionen.

Nemanjaättens furstar lät i Kosovo bygga en rad kyrkor och kloster som genom sina fresker

De ständigt skiftande makthavarna genom historien – turkar, serber, albaner, jugoslaver – påverkar Kosovo och områdets status. Det albanska självmedvetandet är starkt, och i ett allmer segregerat samhälle blir konflikterna mellan serber och albaner allt starkare.

och ikoner utgör en omistlig kulturskatt och själva symbolen för en serbisk egenart. Mot slutet av 1300-talet hotas den serbiska staten av turkarna, och 1389 förlorar serberna det avgörande slaget vid Trastfältet (Kosovo polje) som även senare i Kosovos historia spelar en viktig roll.

På albanskt område bjöd adeln vid mitten av 1400-talet under ledning av Gjergji Kastrioti (1443–1468), vanligen kallad Skenderbeg, framgångsrikt motstånd, men måste slutligen ge efter för den turkiska övermakten. Skenderbeg blev en av de främsta symbolerna för albanska frihetssträvanden och spelar fortfarande en stor roll i folkmedvetandet.

Milletsystemet

Det turkiska väldet som i vissa fall (Makedonien och Kosovo) varade i mer än 500 år fick avgörande konsekvenser för samhällsutvecklingen på Balkan. Inte minst kom nationsbildningen bland sydslaver och andra Balkanfolk att påverkas.

Det samhällssystem som turkarna skapade skilde sig på vik-

tiga punkter från de förhållanden som rådde i de norra katolskt präglade delarna av Balkanhalvön. Den kanske viktigaste aspekten var att turkarna kategoriserade sina undersåtar enligt religionstillhörighet – det s.k. milletsystemet. Det fanns med andra ord i det osmanska imperiet inga nationer i vår mening, utan medborgarna tillhörde olika socioreligiösa grupper – eller *millet*. Man var jude, muslim, ortodox eller katolik – inte grek, serb eller kroat. Denna styrelseform var en konsekvens av islams världsuppfattning som i princip inte gör någon åtskillnad mellan religiöst och profant. Samhälle-kultur-religion utgör en helhet som är underställd samma gudomliga lag, *sharia*. Eftersom sydslaver och andra inte var muslimer kunde de heller inte omfattas av sharia, utan fick i stor utsträckning behålla sin egen lagstiftning. De representerades politiskt av sina religiösa ledare, vilket bl.a. betydde att den serbiska ortodoxa kyrkan kom att spela en mycket betydelsefull roll som förvaltare av serbisk kultur och idén om en serbisk stat.

Som regel bedrev turkarna ingen mission och flertalet invånare behöll därför sin ursprungliga religion och kultur. Ett undantag är Bosnien där en mycket stor del av den serbokroatisktalande befolkningen på ett tidigt stadium övergick till islam. Ett annat exempel är albanerna som under 1600-talet blev föremål för en genomgripande islamiseringsprocess som ledde till att islam blev den dominerande religionen på albanskt område.

Zadruga = storfamiljen

En viktig konsekvens av det turkiska våldet var bibehållandet av ett äldre patriarkaliskt samhällssystem där familjen, släkten eller klanen spelade en avgörande roll. Ofta levde flera generationer tillsammans i storfamiljer – det som på sydslaviska språk har kallats *zadruga*. Merparten av den inhemska befolkningen levde på landsbygden medan städerna dominerades av "främlingar" som turkar, armenier, judar eller greker.

Även om det osmanska samhället var starkt segregerat kom den långvariga turkiska överhögheten att sätta djupa spår: språkligt, religiöst, kulturellt och socialt. Det finns en omisskänlig Balkankultur som är gemensam för greker, sydslaver och albaner. Det turkiska imperiet, som byggde på ständig militär expan-

sion, hade under 1600-talet uttömt sina möjligheter.

Folkförflyttningar

Därmed inleds ett nytt kapitel i relationerna mellan albaner och serber. Efter turkarnas nederlag vid Wien 1688 trängde de österrikiska trupperna ned mot Kosovo och Makedonien. Ett stort antal serber slöt sig under kyrkans ledning till habsburgarna och deltog i en allmän folkresning. När krigslyckan vände, flydde år 1690 ca 30.000 familjer ledda av patriarken Arsenije II Carnojevic norrut, och fick en fristad i södra Ungern, dagens Vojvodina, där man fick möjlighet att behålla sin religion och kultur, och i viss mening kunde återskapa millet-systemet.

I och med detta börjar en radikal förändring av Kosovos etniska struktur. Samtidigt som den serbiska folkgruppen försköts

norrut, trängde albanerna österut och turkarna flyttade planmässigt in stora grupper albaner i Kosovo och Makedonien. Flertalet albaner lämnade sin ortodoxa eller katolska tro och övergick till islam. Även de kvarvarande serberna berördes av islamiseringen och övergången till islam blev ofta första steget i en assimilationsprocess som ytterligare bidrog till Kosovos övervägande albanska karaktär.

När Balkanfolken mot slutet av sjuttonhundratalet åter kom i kontakt med Västeuropa börjar den process som skulle leda till uppkomsten av moderna nationer. Först berörs greker och serber, därefter bulgarerna, och slutligen albaner och makedonier.

Merparten av albanerna var muslimer och deras grundläggande identifikation var den religiösa. I millet-systemets Turkiet

fanns det ingen anledning att identifiera sig på annat sätt än som just muslimer. Det var först i och med det osmanska rikets nedgång och sedan det uppkommit en modern grekisk, serbisk och bulgarisk nationalism som frågan om albanernas nationella tillhörighet ställdes på allvar.

Både Serbien och Bulgarien hade ambitioner som rörde delar av det albanska bosättningsområdet, och det rysk-turkiska kriget 1877/78 aktualiserade mycket konkret den albanska frågan. I staden Prizren i Kosovo samlades i juni 1878 ca 300 representanter för albanerna på Balkan, den s.k. Prizrenligan eller Prizrenförbundet. Den omedelbara anledningen var oron för att albanska intressen inte skulle tillgodoses vid den stundande Berlinkongressen. Genom freden i San Stefano 1877 hade Bulgarien erhållit större delen av Makedonien, liksom stora serbiska, grekiska och albanska områden. Samtidigt hade serbiska trupper trängt in i Kosovo.

Privilegier för Kosovos albaner

Vid ett möte den 17 juni 1878 antogs en programförklaring som bl.a. gick ut på att de områden som erövrats av balkanstaterna måste återlämnas till albanerna, att albanerna skulle återfå sina tidigare privilegier och att imperiet skulle utse ämbetsmän med lokal förankring. Prizrenförbundet utgör en vändpunkt i den nationella renässansen bland albanerna och visar att Kosovos historia vid den här tiden är oupplösligt förenad med Albanien. Samtidigt var det endast ett steg i nationsbildningsprocessen. Albanerna ville ännu inte bryta sig ur imperiet och skapa en oberoende stat, utan underströk sin trohet mot sultanen. Fortfarande spelade den religiösa tillhörigheten en stor roll och det är typiskt att det i synen på albansk autonomi fanns skill-

nader mellan kristna och muslimer.

De europeiska stormakterna accepterade inte San Stefano-freden och resultatet av Berlinkongressen blev att Albanien, Kosovo, Makedonien och provinsen Sandzak förblev turkiska, medan Österrike tog över administrationen av Bosnien och förlade trupper även till Sandzak.

Mycket snart blev de albanska kraven mer omfattande. I juli 1879 proklamerades en allmän folkresning och under 1879 och 1880 hade albanerna stora militära framgångar. Turkiska trupper återtog emellertid under våren 1881 kontrollen, och Prizrenförbundet upphör därefter att existera.

Uppror och krig

Med Berlinkongressen inleds en period av politisk oro och väpnade konflikter som varar fram till slutet av första världskriget. Det är nu grunden läggs till den spiral av våld och fiendskap som präglade de albansk-serbiska relationerna i modern tid. Turkiet hade gentemot de europeiska stormakterna förpliktat sig att genomföra reformer i de områden man fick behålla. Detta motsatte sig muslimerna och den kristna befolkningen utsattes för påtryckningar och trakasserier, i vissa fall öppen terror.

Situationen ledde till ökad emigration samtidigt som det pågick en inflyttning av albaner till Kosovo. Enligt serbiska historiker skulle så många som 150.000 serber ha lämnat området under perioden 1878–1912. (Något som emellertid är svårt att belägga.)

Under senare delen av 1800-talet stiger spänningen också i Makedonien. Den slavisktalande befolkningens etniska identitet var omstridd och även här var nationsbildningsprocessen förse- nad i förhållande till grannländerna. Bulgarien, Grekland och Serbien hade alla anspråk på

området och mellan 1878 och 1912 förs ett utdraget gerillakrig på flera fronter, där serber, bulgarer, turkar, albaner och makedoniska slaver är inblandade.

I maj 1912 utbryter ett välorganiserat uppror bland albanerna. Motståndet mot turkarna var koncentrerat till Kosovo-vilajetet men spred sig även till norra Albanien. I juni uppgick enbart i Kosovo de albanska styrkorna till 30.000 man.

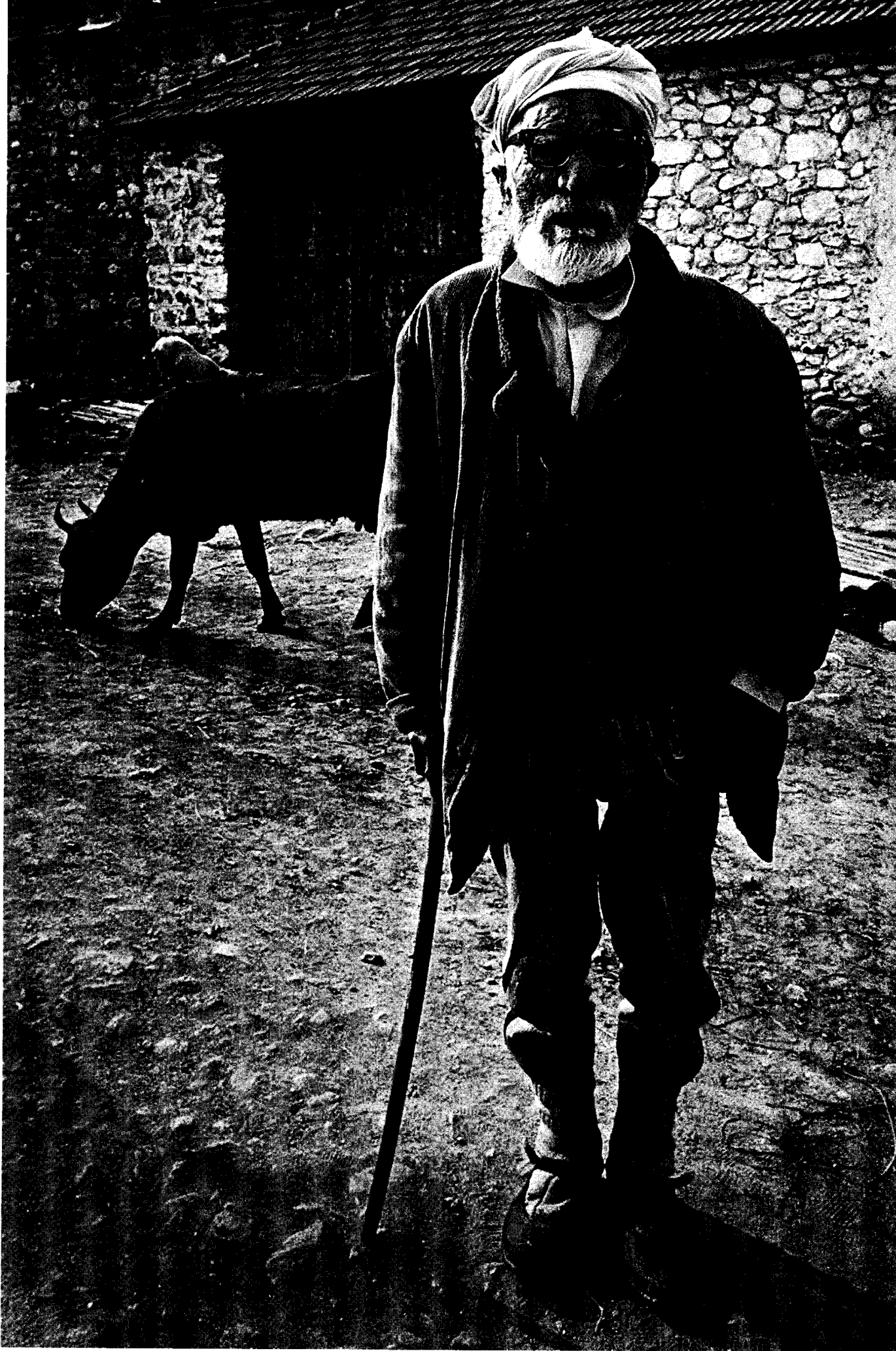
De upproriska intog utan svårigheter flera städer i Kosovo, men kom aldrig i direkt konflikt med turkiska garnisoner eller förband, och under en period var makten delad mellan den albanska frihetsrörelsen och de turkiska myndigheterna. Albanerna krävde liksom tidigare att de turkiska ämbetsmännen skulle behålla det albanska språket och ha kunskap om albanska seder och bruk. Vidare begärde man att albanerna skulle slippa militärtjänst utanför det egna territoriet. Andra krav var albanska skolor, stöd till religionsundervisning (medrese), offentliga arbeten, amnesti samt återlämnande av konfiskerade vapen.

Det allmänna läget i Makedonien och Kosovo, stormakternas allt djupare inblandning, samt kriget mellan Turkiet och Italien ledde fram till Balkankriget i oktober 1912. Via en serie bilaterala pakter mellan Bulgarien, Grekland, Serbien och Montenegro förberedde balkanstaterna krig mot Turkiet. Det osmanska väldet skulle en gång för alla besegras.

Albanerna förklarade sin lojalitet med Turkiet och tilldelades vapen, vilket betydde att Kosovo i huvudsak försvarades av albanska enheter. Serbien intog emellertid snabbt Skopje, liksom Kosovo och Metohija och nådde via norra Albanien Adriatiska havet.

Albansk stat

En våg av nationell eufori svepte över Serbien. Äntligen hade dröm-

Nationell självkänsla även i kläderna. Tirque – den åtsittande byxan – bärs fortfarande av äldre män.

Foto: Ann Christine Eek, Samfoto

men om Kosovos befrielse gått i uppfyllelse och man bortsåg från att det skett till ett mycket högt pris. Den serbiska armén uppträdde ofta mycket brutalt och det fanns även i Serbien de som skarpt kritiserade det sätt på vilket kriget fördes. Till de mest kända hörde Dimitrije Tucovic som – mot bakgrund av egna erfarenheter som officer – i sin bok Serbien och Albanien fördömde den serbiska militärens framfart.

Utvecklingen påskyndade bildandet av en albansk stat och i Valona utropas den 28 november 1912 den albanska oavhängigheten, som omedelbart erkänns av Österrike-Ungern och Italien. Den 17 december 1912 bekräftade så Österrike, Italien, Ryssland, Tyskland, Frankrike och Storbritannien i princip Albanien autonomi, om än under sultanens överinseende och med beaktande av österrikiska och italienska intressen. Första världskriget bröt ut i augusti 1914. Sedan Österrike misslyckats med att krossa den serbiska armén, börjar i oktober 1915 en gemensam österrikisk-tysk-bulgarisk offensiv. De serbiska styrkorna retirerade under stora förluster via Albanien till den grekiska ön Korfu. 1916 ockuperades Montenegro, det norra och centrala Albanien, liksom Kosovo, av österrikiska och bulgariska trupper. Bulgarerna kontrollerade dessutom Makedonien. Österrikarna förde en albanvänlig politik, som bl.a. yttrade sig i att man inrättade skolor på albanska. I krigets slutskede, efter genombrottet vid Thessalonikifronten 1918, återerövrades emellertid Kosovo och Makedonien av den serbiska armén.

Stormakterna beslöt i Paris den 9 november 1921 att erkänna Albanien enligt 1913 års gränser, men fastslog att Italien har ett särskilt intresse i regionen. Samtidigt bekräftades de serbiska erövringarna i Balkankrigen. Dvs. Kosovo och norra delarna av Makedo-

nien införlivades med den sydslaviska stat som bildades efter kriget: Serbernas, kroaternas och slovenernas Kungarike.

Mellankrigstiden

Efter första världskriget hamnade ett stort antal albaner för första gången i en slavisk stat. I själva verket levde endast drygt hälften av albanerna på Balkan i det internationellt erkända Albanien. Redan under Balkankrigen hade de visat sin motvilja mot den sydslaviska dominansen och motståndet fortsatte efter första världskriget. Det förekom väpnade sammanstötningar, avrättningar av serbiska militärer och ämbetsmän, och under åren 1918–1921 ett regelrätt gerillakrig.

Myndigheterna i mellankrigstidens Jugoslavien betraktade albanerna som ett störande element, en fientligt sinnad folkgrupp man inte kunde ha förtroende för. Den jugoslaviska politikens grundläggande målsättning var att med olika medel "förbättra den etniska strukturen" i Kosovo, dvs. se till att området åter fick en serbisk majoritet. Assimilation var ett sätt, ett annat kolonisering, och ett tredje utflyttning av albaner.

I samband med den jugoslaviska jordreform som genomfördes under mellankrigstiden flyttade ca 50.000 serber och montegriner till Kosovo. Till en början fördelades jord som tidigare varit obrukad eller i feodal ägo. Efter 1931 berördes emellertid även albanska småjordbrukare, vilket ledde till tvister och konflikter mellan kolonisterna och den bofasta befolkningen.

Kungarikets fattiga del

1929 införde kung Alexander diktatur sedan de etniska relationerna i "Serbernas, kroaternas och slovenernas Kungarike" allvarligt hade försämrats. Landet fick namnet kungariket Jugoslavien och man genomförde för-

ändringar i den administrativa indelningen som innebar upprättandet av nya provinser, *bano-vine*, som inte följde etniska eller historiska gränser. På det sättet kom Kosovo och Metohija att tillhöra tre förvaltningsområden: Skopje, Cetinje (Montenegro) samt Nis (södra Serbien).

Under mellankrigstiden var Kosovo Jugoslaviens mest efterblivna område. Mer än 4/5 av befolkningen var sysselsatta i jordbruket och ungefär lika många var analfabeter. I Kosovo fanns 1940 252 grundskolor med sammanlagt 37.685 elever och 675 lärare. Mindre än en tredjedel av barnen i skolåldern deltog i undervisningen och av det totala elevantalet var endast 11.876 albaner, dvs. en knapp tredjedel – trots att albanerna utgjorde en majoritet av provinsens befolkning.

I fredsavtalet hade Serbien lyckats få med en klausul som innebar att bestämmelserna rörande minoriteter inte avsåg de områden som införlivats före den 1 januari 1913, dvs. Kosovo och Makedonien. Det betydde att man egentligen inte behövde följa vad som sades om kulturella, språkliga och religiösa rättigheter, och i praktiken saknade albanerna under mellankrigstiden skolutbildning på det egna språket. Detsamma gällde för övrigt makedonerna, medan minoriteter som ungrare, rumäner eller tyskar hade en mer gynnad ställning.

Under mellankrigstiden lämnade upp till 45.000 albaner Jugoslavien. Den jugoslaviska staten förhandlade med Turkiet om emigration av 200.000 turkar och albaner, men någon utflyttning i stor skala ägde aldrig rum, eftersom jugoslaverna inte kunde uppfylla Turkiets ekonomiska villkor.

Nya makthavare

Den 24 mars 1941 tvingades Jugoslavien att ansluta sig till den s.k.

tremaktspakten. Överenskommelsen med Hitlertyskland ledde den 27 mars till en statskupp organiserad av höga officerare med aktivt stöd av den ortodoxa kyrkan. Som svar utsattes Belgrad den 6 april för terrorbombning och Jugoslavien angreps av tyska, italienska, bulgariska och ungerska styrkor. Efter mindre än två veckor var motståndet brutet och den sydslaviska statsbildningen delades upp mellan grannländerna och Tyskland/Italien. Större delen av Kosovo, liksom Metohija tillföll det fascistiska Italien, eller snarare dess albanska protektorat. Kriget innebar att det skapades ett Storalbanien i vilket förutom Kosovo även västra Makedonien ingick och för första gången i historien var de albanska områdena på Balkan förenade i en och samma statsbildning.

Språklig och kulturell enhet

Det tidigare jugoslaviska territoriet hade ca en halv miljon invånare och albanerna blev automatiskt medborgare i Albanien. Gentemot den icke albanska befolkningen fördes en assimilations- och emigrationspolitik. Serbokroatiska språket tolererades, men fick inte användas på myndighetsnivå. I stället blev albanska och italienska Kosovos officiella språk.

Efter trakasserier och förföljelser tvingades ett stort antal serber (ca 50.000) att lämna provinsen. Det gällde i första hand de som kommit till Kosovo som kolonister under mellankrigstiden, men även sådana som tillhörde den bofasta befolkningen. De serbiska inflyttarnas byar brändes ned och jorden övertogs av albaner.

Albanerna i Kosovo upplevde ockupationen som en befrielse. De fick skolor och kulturinstitutioner på det egna språket, liksom kontrollen över lokal förvalt-

ning och polisväsende. Framför allt levde de i ett förenat Albanien.

Det var mot den bakgrunden inte förvånande att kommunistpartiet hade stora svårigheter att organisera en motståndsrörelse i Kosovo. Allra helst som Titos partisaner i propagandan framställdes som fientligt inställda till den albanska nationen. Dessutom var partiorganisationen i området mycket svag. Vid krigsutbrottet hade kommunistpartiet i Kosovo inte fler än 239 medlemmar, av vilka endast 23 var albaner. Partiet dominerades framför allt av montenegrinska kolonister.

Partisanrörelsen

De jugoslaviska kommunisterna spelade en mycket aktiv roll i uppbyggandet av det albanska kommunistpartiet och en albansk partisanrörelse. I mars 1942 kom (den kommunistiska) områdeskommittén för Kosovo och det albanska kommunistpartiets centralkommitté med ett gemensamt upprop där man anmodar den albanska befolkningen i Jugoslavien att tillsammans med serber och montenegriner kämpa mot den gemensamma fascistiska fienden. Mer än ett år senare konstaterade emellertid Titos speciella utsände Svetozar Vukmanovic Tempo i en rapport till partiledningen att hatet mellan serber och albaner var ett allvarligt hinder för befrielsekrigets utveckling.

En nyckelroll i kampen mot partisanerna spelades av rörelsen *Balli Kombëtar* (Nationella fronten) som bildats med stöd av västmakterna för att bekämpa den italienska ockupationen. Bali Kombëtar, som strävade efter ett fritt Storalbanien, samarbetade tidvis med både italienare och tyskar och deltog aktivt i fördrivandet av serber från albanskdominerade områden.

Efter Italiens kapitulation övertog tyskarna den direkta kontrollen av Kosovo. I september

1943 sammanträdde med tyskt stöd det s.k. Andra Prizrenförbundet där även albaner från Makedonien, Sandzak och Albanien var representerade. Syftet var att bekämpa den jugoslaviska motståndsrörelsen och skapa en albansk stat som omfattade även delar av Serbien och norra Grekland. Samtidigt bildas SS-divisionen Skenderbeg, huvudsakligen bestående av albaner från Kosovo.

In i det sista hade kommunisterna mycket svårt att vinna befolkningens stöd. Man arbetade antingen i djup illegalitet eller hade sina stöddepunkter utanför provinsen, i Makedonien eller Serbien.

Även efter den militära segern stötte partisanrörelsen på stora svårigheter och motståndarna lyckades till och med infiltrera de nya maktorganen. Den nybildade jugoslaviska folkarmén mobiliserade ett stort antal albaner inför den slutliga befrielsen av Jugoslavien, men bland de förband som sändes till fronten i Srem spred sig olust och ohörsamhet.

Militärstyre

I december 1944 angrips flera städer i Kosovo av antikommunistiska styrkor och hela förband deserterar från folkarmén. Detta blir signalen till en revolt av stor omfattning.

De upproriska lyckades i Kosovo (ej Metohija) mobilisera en stor del av befolkningen i försvaret av ett sammanhållet Albanien och ännu i februari 1945 höll man stånd. De 20–30.000 upprorsmännen förhindrade effektivt myndigheternas verksamhet, och den 8 februari 1945 beslöt Tito att införa militärstyre i Kosovo. Först i juni 1945 upphör undantagstillståndet.

Det formella beslutet att Kosovo och Metohija skulle ingå i ett federalt Serbien togs vid ett sammanträde med Kosovoområdets folkkommitté den 8–10 juli 1945 i Prizren.

Kosovo i Rankovics starka grepp

Under de första decennierna efter kriget styrdes Kosovo med mycket hård hand mer eller mindre direkt från Belgrad. Det utgjorde visserligen en autonom politisk enhet inom Serbien, men hade till en början lägre status än den likaledes autonoma provinsen Vojvodina. Det serbokroatiska språket dominerade i alla offentliga sammanhang och albanerna var starkt underrepresenterade i näringslivet och den statliga administrationen, särskilt inom polisen. Albanerna var inte heller företrädare i partiapparaten enligt sin andel av befolkningen, och på federal nivå var man endast symboliskt representerad.

Den som ytterst hade ansvaret för Kosovo under denna tid var den mäktige inrikesministern och senare vicepresidenten Aleksandar Rankovic, en av Titos allra närmaste medarbetare och hans efterträdare in spe. Under Rankovics ledning skaffade sig inrikesministeriet ett starkt grepp över Kosovo, och den albanska befolkningen utsattes inte sällan för diskriminering och övergrepp från säkerhetspolisens sida. Albanerna betraktades ur polisiär synpunkt som i princip opålitliga element och ett stort antal albaner, i synnerhet lärare, intellektuella och politiker, var föremål för säkerhetstjänstens ingående intresse. Enligt vissa uppgifter skulle hela 120.000 dossiéer ha upprättats i provinsen. Förhållandet mellan serber och albaner förvärrades ytterligare när myndigheterna 1956 genomförde den s.k. vapeninsamlingen. Syftet var att dra in alla handeldvapen för vilka innehavarna saknade tillstånd. Aktionen genomfördes emellertid med synnerligen bryska metoder och befolkningen gjorde motstånd, det förekom misshandel och andra övergrepp, t.o.m. döds skjutningar.

Reformpolitik

Situationen i Kosovo förändrades märkbart efter Rankovics avgång 1966. Det politiska inflytandet i Jugoslavien övergick till reformpolitiker som samtidigt betonade de olika delrepublikernas och autonoma områdenas självständighet. I uppgörelsen med Rankovic spelade Kosovo en framträdande roll och den kommission som utredde säkerhetspolisens arbetsätt kritiserade särskilt de metoder som använts mot albanerna.

Efter Rankovics fall började ledande albanska politiker kräva en omdefinition av Kosovos ställning i den jugoslaviska federationen. De insisterade på att provinsen borde tillerkännas samma status som de sex delrepublikerna. Man hänvisade bl.a. till den traditionella socialistiska principen om "folkens rätt till självbestämmande, inklusive utträde"

och påpekade att det fanns fler albaner i Jugoslavien än makedoner och montenegriner.

Studentdemonstrationer

Under 1968 präglas hela Kosovo av dessa diskussioner och en viktig roll spelas av de albanska intellektuella. Den 27 november 1968 – inför de albanska och jugoslaviska nationaldagarna – utbryter i Pristina och andra städer i Kosovo, liksom i västra Makedonien, våldsamma studentdemonstrationer. Demonstranterna krävde ekonomiska förbättringar och utvidgade nationella rättigheter, samt ett eget universitet.

Demonstrationerna blev upptakten till dramatiska förändringar av både Kosovos konstitutionella status och inre förhållanden. Den 18 april 1969 antogs en serie tillägg till den jugoslaviska konstitutionen som klargjorde att de

Ökad autonomi i slutet av 60-talet påverkade bl.a. skolväsendet märkbart. Albanskan kunde bli förstaspråk och

Pråk och albanska utbildningsinstitutioner inrättades på alla nivåer.

Foto: Lars Granstrand

autonoma områdena – även om de ingick i Republiken Serbien – var "jämlika subjekt" i federationen, dvs. var representerade i federala organ enligt samma principer som de socialistiska delrepublikerna. Samtidigt ändras provinsens namn från Kosovo–Metohija till Kosovo, vilket var en symbolisk men mycket betydelsefull förändring, eftersom benämningen Kosovo – utan tillägget Metohija – mycket tydligt underströk områdets albanska karaktär. Allra helst om man använde formen Kosova. En annan viktig förändring var att den albanska folkgruppens namn i officiella sammanhang ändrades från shiptarer (*Siptari*) till albaner (*Albanci*). Benämningen *siptar* utgår i och för sig från det albanska *shqiptar* (alban), men på serbokroatiska fick ordet med tiden en nedsättande klang.

1963 hade Kosovo blivit autonom provins med samma status som Vojvodina. I och med förändringarna 1969 får autonomin en vidare innebörd. Serbien hade inte längre möjlighet att bilda eller upplösa autonoma områden. Gränsförändringar måste godkännas av provinsens parlament och Kosovo fick rätt att pröva alla serbiska lagar i den federala författningsdomstolen. Samtidigt erhöll albanerna en majoritet av posterna i Kosovos delegationer till politiska församlingar och institutioner på republik- och federal nivå.

Allt detta markerade att de autonoma områdena var direkta beståndsdelar i ett federalt Jugoslavien snarare än underordnade delar av republiken Serbien, och innebar en radikal omläggning av politiken i Kosovoproinsen. Från och med nu börjar albanerna överta förvaltning och politiska

institutioner, liksom partiorganisationen. En genomgripande albaniseringsprocess påbörjades som påverkade samhällslivets alla områden.

Kulturell blomstring

Förändringarna blev kanske särskilt märkbara på det kulturella planet, både i vardagslivet och inom vad som på svenska brukar kallas finkultur. Albanskan fick i praktiken ställning som första språk och skolundervisning på olika nivåer utvecklades mycket snabbt. 1969/70 inrättades i Pristina ett universitet som mycket snart blev Jugoslaviens tredje i storleksordning och har utbildat ett stort antal akademiska specialister, i synnerhet inom samhällsvetenskap och humaniora. Vidare påbörjade den nyinrättade vetenskapsakademien i Kosovo (1977) ett intensivt studium av den albanska historien, språket och folkturen. Man utgav skönlitteratur och vetenskapliga tidskrifter på albanska, men även en albansk masskultur upplevde med hjälp av TV, radio och populärpress en snabb blomstring.

Politisk dominans

Samtidigt ökar albanernas dominans i kommunistpartiet. 1961 utgjorde serber/montenegrinerna 43 procent av partimedlemmarna, medan albanerna uppgick till 56 procent. Tretton år senare är 32 procent av partimedlemmarna serber/montenegrinerna och 66,8 procent albaner.

Redan i början av sjuttioalet kan man iakttä den dramatiska förändring som äger rum. Av en sammanställning över elitgrupper i Kosovo gjord av Lenard Cohen framgår att även om albanerna fortfarande är underrepresenterade i relation till befolkningsandelen, dominerar de den viktigaste samhällssektorn. Med sina drygt 60 procent utgör de en stor majoritet av ledande funktionärer

inom kommunistpartiet och andra politiska organisationer, och det är ytterst albaner som har beslutanderätten i politiska frågor. Detta framgår ännu tydligare om man ser till fördelningen av poster inom de allra högsta parti- och statsorganen. Övervikten är inte lika stor inom ämbetsmannakårens högsta skikt, men albanerna är även här fler än serber och montenegriner tillsammans. Kvardröjande effekter av tidigare förhållanden är särskilt tydliga inom näringslivet och vad som i Jugoslavien kallas den tekniska intelligentian. 40 procent av företagsledarna är albaner, mot drygt 50 procent serber/montenegriner. Bland naturvetenskapsmän är den serbisk/montenegrinska dominansen klar; endast en tredjedel är här albaner. Däremot är en majoritet av lärarna albaner, vilket inte är förvånande med tanke på befolkningsstrukturen. På samma sätt är det naturligt att det inom den litterära och konstnärliga intelligentian finns fler albaner än serber.

Den bild som framträder är alltså att albanerna har kontroll över de politiska strukturerna och därmed över de viktiga besluten i näringsliv och förvaltning. Kulturliv och undervisning domineras av albaner, som däremot ännu inte är proportionellt företrädade på ledande poster i näringslivet eller bland naturvetenskapsmän.

Siffrorna återspeglar en potentiellt mycket komplicerad social och politisk situation där man, förutom konflikter mellan albaner och serber, kan vänta sig motsättningar mellan ett albanskt ledarskikt och en allt större grupp humanistiskt orienterade men politiskt och ekonomiskt maktlösa albaner.

Ännu tydligare framgår utvecklingen om man går till skolväsendet. Albanernas andel av grundskole- och gymnasieeleverna stiger dramatiskt under efter-

krigstiden. På samma sätt kom albanerna, sedan man fått ett fullt utbyggt universitet, mycket snabbt att utgöra den överväldigande andelen av alla studenter.

Skilda liv

Samtidigt fortsatte Kosovo att vara ett i hög grad segregerat samhälle. Det förekom knappast giftermål mellan albaner och serber. Överhuvudtaget har blandäktenskapen varit relativt få i Jugoslavien. Endast drygt tretton procent av alla äktenskap ingås mellan parter som tillhör skilda etniska grupper, och siffran har i stort sett varit konstant under efterkrigstiden. Till en del beror detta på migrationsmönstret i Jugoslavien, där man i huvudsak har flyttat inom respektive kulturområden. (Serber från Bosnien har flyttat till Serbien, kroater till Kroatien, o.s.v.) I Kosovo – liksom i Makedonien – lever emellertid två folkgrupper sida vid sida, och det är ytterst få som har gått över den gräns som är både språklig och religiös. Benägenheten till blandäktenskap är bland albanerna mindre än hos övriga jugoslaviska folkgrupper, och i den mån man gifter sig utanför den egna gruppen sker det främst med muslimer, d.v.s. turkar, makedonsk- eller serbokroatisktalande muslimer.

Man skulle kunna säga att milletsystemet i viss mening fortfarande bestämde människors liv i Kosovo. Albaner och serber-montenegriner levde i skilda bostadskvarter, frekventerade olika butiker, restauranger eller kaféer och hade "sina" speciella områden under den traditionella kvällspromenaden på "corso". De gick i skilda skolor eller klasser, och på universitetet rådde "numerus clausus" med proportionerligt antal studenter och parallell undervisning på albanska och serbokroatiska. Även det politiska livet byggde på dessa

principer och poster i partiet och den statliga administrationen delades ut i enlighet med respektive nations numerär. Även om serber och montenegriner i början av åttiotalet ännu var överrepresenterade i förhållande till folkmängden har, som vi sett, sedan slutet av 1960-talet partioorganisation, näringsliv och förvaltning dominerats och/eller kontrollerats av albaner.

I allt väsentligt kunde därför sjuttioalets Kosovo beskrivas som ett albanskt samhälle inom Jugoslaviens gränser. Vad som enligt konstitutionen 1974 skilde de autonoma provinserna Kosovo och Vojvodina från delrepublikerna var egentligen enbart det faktum att de formellt inte hade rätt att utträda ur den jugoslaviska federationen.

Det var alltså fråga om en mycket långtgående självständighet, och knappast vad man på svenska brukar mena med kulturell autonomi. Både autonoma områden och republiker fungerade i praktiken som självständiga stater och Jugoslavien var snarare en konfederation än en federation. Det är därför missvisande när man i svenska tidningar ibland talar om att Kosovo "tidigare hade viss autonomi".

Den serbiska och montenegrinska minoriteten befann sig i ett läge som strukturellt skulle kunna jämföras med situationen för de engelsktalande i den fransk-kanadensiska delstaten Quebec. Från att tidigare ha haft en helt dominerande ställning inom det politiska och ekonomiska livet, och levt i en situation där serbokroatiskan var officiellt språk och hade högre status än albanska, fick de finna sig i att den kulturella miljön och vardagslivet drastiskt förändrades och omdefinierades.

Serbisk utvandring

Ett stort antal serber och montenegriner valde i den situationen

att lämna provinsen, en process som pågått sedan mitten av sextiotalet och som fortsatte efter händelserna 1981. Man räknar med att 200.000 serber har lämnat provinsen sedan 1960-talet, varav 50.000 efter 1981.

Orsaken till den serbiska utvandringen hörde till de stora tvistefrågorna i jugoslavisk politik efter 1981. Själva hävdar serberna att de tvingats flytta på grund av trakasserier och förföljelser, medan albanerna i stället pekar på socioekonomiska faktorer som avgörande. Båda sidor har i viss mening rätt. Det fanns tillräckliga skäl av ekonomisk natur som bidrog till migration, samtidigt som relationerna mellan albaner och serber säkerligen spelade en viktig roll. Serberna fick allt svårare att göra sig gällande på en arbetsmarknad där det krävdes tvåspråkighet, i praktiken kunskaper i albanska, vilket de i regel saknade. Serberna upplevde vidare den nya albanska medvetenheten som ett hot och såg ingen framtid för sig och sina barn i en kompakt albansk omgivning.

I synnerhet ökade den albanska dominansen i de större städerna mycket snabbt och här blev det särskilt tydligt att man levde i ett samhälle med albansk majoritet. 1961 hade Pristina, Kosovos huvudstad, drygt 38.000 invånare. 1981 hade invånarantalet stigit till nära 110.000. Antalet serber ökade under samma tid från knappt 15.000 till 21.000, medan antalet albaner steg från 19.000 till över 75.000. D.v.s., på tjugo år sjönk serbernas andel av Pristinas befolkning från 38 procent till 19 procent, medan albanernas andel ökade från 49 till 70 procent. Nästan lika genomgripande förändringar ägde rum i Prizren, Pec, Mitrovica, Urosevac och Gnjilane. Men även på landsbygden var förändringen dramatisk och enligt 1981 års folkräkning levde i 605 av Kosovos

1.445 orter överhuvudtaget inga serber. Dessa områden hade som man uttryckte det blivit "etniskt rena".

Politisk utrensning

Även om demografiska och ekonomiska faktorer i sig skulle kunna vara ett tillräckligt skäl till varför den serbiska emigrationen från Kosovo ökade, räcker de inte som förklaring, eftersom skillnaderna mellan albaner och serber när det gällde tendensen att lämna provinsen var så markanta. Av mycket stor betydelse var utan tvivel de politiska och kulturella förändringar som påtagligt och för alltid ändrade Kosovos karaktär. Det är självklart att den snabba nationsbildningsprocessen och massiva albaniseringen av det offentliga livet av den serbiska minoriteten upplevdes som ett psykologiskt tryck.

Till detta kom av allt att döma även trakasserier från den albanska befolkningens sida. Detta ämne var länge tabu i jugoslavisk politik, men hade 1968 berörts av den kände serbiske författaren Dobrica Cosic (rest-Jugoslaviens f.d. president), vilket ledde till att han fick lämna det serbiska kommunistpartiet och blev person non grata. Också serbiska och turkiska politiker i Kosovo tog i början av sjuttioalet upp de försämrade relationerna mellan folkgrupperna i Kosovo och vad de uppfattade som albansk nationalism. Även de fick lämna sina poster. Den albanska partiledningen hade Titos stöd och det är intressant att notera att de utrensningar i parti- och statsapparat som ägde rum i Kroatien, Slovenien, Serbien och Makedonien under början av sjuttioalet inte drabbade Kosovo.

Trakasserier från albaner

I den nya situation som blev följden av oroligheterna 1981 kom frågan om den serbiska minorite-

tens situation att bli förstasidesstoff i de serbiska tidningarna. Man målade upp en bild där den serbiska folkgruppen levde i total rättslöshet, utsatt för omgivningens trakasserier och myndigheternas bristande förmåga eller vilja att ta sig an deras sak. Den serbiska allmänheten upprördes av ett antal spektakulära händelser – mord, våldtäkt, grov skadegörelse – och särskild vrede väckte de fall där präster och nunnor utsattes för fysiskt våld, eller där kyrkogårdar och kulturminnesmärken vandaliserades. Av större betydelse för känslan av osäkerhet var emellertid den spända atmosfären i vardagslivet, med incidenter på arbetsplatser och kaféer, i bussar eller affärer. På landsbygden förekom tvister om utnyttjandet av åkrar och betesmarker, eller olika typer av egenmäktigt förfarande och skadegörelse.

Den lokala förvaltningen och de politiska institutionerna i Kosovo hade uppenbarligen inte endast skyddat personer som på olika sätt trakasserat den icke-albanska befolkningen. Det fanns även exempel på hur myndigheterna själva varit inblandade i oegentligheter. Domstolar hade tvingat folk att sälja sin egendom eller hade helt enkelt exproprierat den på lösa grunder. Man brydde sig inte om att utreda fall av misshandel utan bestraffade i stället offren för misshandeln. Särskilt tycks polisen på lokal nivå ha bidragit till den känsla av utsatthet som spred sig bland serber och montenegriner.

Kosovos framtid – Balkans framtid

De första uppgifterna om att allt inte stod rätt till i Kosovo kom i mars 1981. Det talades om sammanstötningar mellan polis och demonstrerande studenter som protesterade mot sociala missförhållanden. I början av april meddelade världspressen att allvarliga oroligheter med skadade och dödade hade brutit ut i Kosovos huvudstad Pristina och på flera andra håll i provinsen. De hade slagits ned först med hjälp av stora säkerhetsstyrkor från andra delar av Jugoslavien. Från jugoslavisk sida rådde till en början nästan total tystnad och det var mycket svårt att få en bild av vad som verkligen hade inträffat. Provinsen var avstängd från yttervärlden och utländska journalister hade inte tillträde.

Den jugoslaviska stats- och partiledningen fördömde i ett skarpt uttalande det som hänt och lade skulden på yttre och inre fienders verksamhet. Efter någon vecka började pressen rapportera om händelserna och mot slutet av april kunde man åtminstone ana konturerna av vad som hänt.

Av allt att döma hade demonstrationerna en synnerligen allvarlig karaktär. Oron började i Kosovos huvudstad Pristina där man demonstrerade den 11 och 26 mars, för att sedan blossa upp med full kraft i sju orter den 1 och 2 april. Den materiella förödelsen var stor och vid en presskonferens den 6 april meddelades att 11 personer, nio civila och två poliser hade dödats. Ytterligare 55 demonstranter och 2 polismän hade sårats och bland de skadade fanns 75 demonstranter och 127

Blodiga studentdemonstrationer skakar den jugoslaviska ledningen som länge försökt undertrycka sociala och etniska konflikter. Under Slobodan Milosevic ökar tendenserna till serbisk nationalism, och våldet och konflikterna ökar alltmer. Samtidigt mobiliserar den albanska befolkningen politiskt.

poliser. Det rörde sig alltså om mycket häftiga sammandrabbningar och enligt albanska uppgifter skulle antalet döda och sårade ha varit mångdubbelt större.

Det hela började med att en grupp studenter demonstrerade utanför regeringsbyggnaden och ropade "Villkoren". Den utlösande händelsen var en incident i studentmatsalen där en missnöjd student hade kastat matbrickan i golvet, vilket ledde till allmänt tumult. Därefter begav man sig mot centrum. Så småningom samlades 3.000-4.000 demonstrerande ungdomar utanför parti-högkvarteret där man ropade slagord av typ: "Vi vill ha gärningar, inte ord!" "Vissa sitter i (maktens) fåtöljer, andra saknar bröd!", "Hur länge skall vi leva i källare!" Studenterna kastade sten mot polisen och myndigheterna beslöt att skingra demonstranterna med tårgas.

Studentdemonstrationer igen

Den 25 mars bröt oroligheter ut i Prizren, och dagen efter demon-

strerade man på nytt i Pristina. Återigen började demonstrationen utanför studenthemmen, men slagorden hade denna gång en annan, mer nationell karaktär: "Kosovo – republik". "Vi är albaner – inte jugoslaver". Den sociala dimensionen kom emellertid till uttryck i paroller av typen: "Leve marxism-leninismen – ned med revisionismen".

De allvarligaste demonstrationerna inträffade den 1 april. Tusentals studenter tågade från fakulteterna mot Pristinas centrum där man i flera timmar belägrade huvudgatorna. Bland parollerna märktes: "Leve Adem Demaci, Vi vill ha republik, Ned med revisionisterna, Vi är albaner – inte jugoslaver, Vi är Skenderbegs barn och Enver Hodzas soldater".

Demonstrationerna avbröts på kvällen genom säkerhetsstyrkornas ingripande. Att situationen var mycket allvarlig framgår av att enheter ur JNA, den jugoslaviska folkarmén, tog kontrollen över alla viktiga byggnader.

Oron fortsatte nästa dag, både i Pristina och andra orter. Det förekom eldstrider mellan demonstranter och poliser och armén körde in med stridsvagnar. Uppgift står mot uppgift vad gäller demonstrationernas omfattning och hur många människor som deltog och skadades/döddes, men även av officiella källor och pressmaterial framgår att det måste ha varit en mycket dramatisk situation med förstörda bilar, brinnande hus, molotovcocktails, skottlossning och blodiga sammandrabbningar. Läget var uppenbart mycket spänt och makthavarna allvarligt skakade. Detta

En vanlig gatubild idag i Kosovos huvudstad Pristina: Hästdroskor och unga arbetslösa män.

Foto: Ole Steen, Pressens bild

var första gången efter kriget något liknande hände i Jugoslavien och situationen var långt allvarligare än under oroligheterna 1968.

Sedan den jugoslaviska stats- och partiledningen hämtat sig från den första chocken började uppgörelsen. Man gick tillväga som man brukade göra i liknande situationer: kommunistpartiets centralkommitté(er) sammankallades till en serie dramatiska möten, i det här fallet på provins-, republik- och federal nivå. Vissa ledande Kosovopolitiker tvingades så småningom avgå, men det var snart uppenbart att man hade betydande svårigheter att komma till rätta med situationen, vilket till stor del berodde på typiska drag i det politiska systemet.

Partiets propaganda

Enligt den officiella ideologin

fanns i det socialistiska samhället inga djupgående sociala eller etniska konflikter, och framför allt var partiet ofelbart. När det uppstod en allvarlig politisk kris brukade man utlysa ett möte med centralkommittén. Den kris eller konflikt som man tidigare inte hade fått nämna vid namn, diskuterades nu i synnerligen dramatiska ordalag och med en "kvasi-sociologisk" vokabulär som antydde att partiet hela tiden hade känt till vad som pågick. Det som hänt förklarades vara ett verk av socialismens fiender; man avsatte ansvariga politiker, startade en ideologisk kampanj och genomförde utrensningar för att driva igenom den nya partilinjén.

Det var så man gick till väga i Kroatien 1971 och försökte upprepa i Kosovo tio år senare.

I stället för att öppet erkänna att det rörde sig om en allvarlig etnisk konflikt, fastställde man att

oroligheterna berodde på att ungdomen i Kosovo via massmedia, skolundervisning och subversiv propaganda hade indoktrinerats med prostalinistiska och nationalistiska idéer. Detta hade kunnat ske tack vare att den politiska ledningen inte varit tillräckligt vaksam mot skadligt inflytande utifrån – eller i vissa fall helt enkelt hade stått på fiendens sida.

Direkt ansvarig för händelserna var vad man kallade "kontrarevolutionens stab", som med hjälp från utlandet – den albanska emigrationen i Västeuropa, republiken Albanien, och "vissa främmande säkerhetstjänster" – skulle ha planlagt och genomfört de antijugoslaviska demonstrationerna. Man fördömde särskilt det faktum att universitetslärare från Albanien obehindrat hade kunnat framföra sin antijugoslaviska propaganda och att man på alla sta-

dier i utbildningsväsendet – från grundskola till universitet okritiskt hade använt sig av albanska läroböcker.

I en serie stort upplagda rättegångar dömde man, ofta på mycket lösa grunder, ett relativt stort antal albaner till ibland mycket långa fängelsestraff. Under perioden 1981–1989 dömdes över 1.700 personer till fängelse på mellan 1 och 15 år. Flertalet var intellektuella eller studerande, ofta mycket unga. Samtidigt fick omkring 7.000 personer kortare straff på upp till två månader av s.k. försélsedomstolar. Anklagelserna gick ut på att man bildat organisationer med syftet att störta det jugoslaviska samhällsskicket och/eller att man planerat och deltagit i demonstrationer.

Fängelsestraff

Det är sant att man under 1980-talet upptäckte flera antijugoslaviska organisationer eller grupper, som i någon mening hade förbindelser med utlandet. Hit hörde bl.a. Rörelsen för Kosovos nationella befrielse, Gruppen Kosovos Marxist-Leninister, Jugoslaviens marxistiskt-leninistiska kommunistparti, samt Rörelsen för en albansk republik i Jugoslavien. Men, enligt de jugoslaviska myndigheterna själva bildades merparten av organisationerna efter oroligheterna 1981, och att döma av pressens rapportering från rättegångarna i början av åttiotalet är det tveksamt i vilken utsträckning händelserna 1981 verkligen var planerade i förväg.

För att bli dömd räckte det ibland med att man kunde identifieras som aktiv under någon demonstration, att man hade målat slagord, spritt pamfletter, läst albansk propagandalitteratur eller samlats för att med likasinnade diskutera situationen i Kosovo. Vissa av de fientliga grupper som identifierades förefaller ha varit av relativt harmlöst slag, och det

är ibland svårt att avgöra om man alls kan tala om planerad verksamhet.

Under alla förhållanden skapade de hårda fängelsestraffen en allt större förbittring bland albanerna i Kosovo och andra delar av Jugoslavien. I ett samhälle där familje- och släktsammanhållningen är stark berör den här typen av åtgärder ett stort antal människor.

Försöken att normalisera läget mötte dessutom oväntat starkt motstånd bland Kosovos kommunister och man hade stora svårigheter att genomföra utrensningar i parti- och statsapparaten, i synnerhet på universitetet i Pristina. Den ena kampanjen avlöste den andra, men möttes ofta av tystnad bland de berörda. Den beprövade modellen fungerade helt enkelt inte.

Fiender och folk mord?

Oviljan att erkänna att det var fråga om djupgående sociala och etniska konflikter var ett stort misstag som delvis byggde på omsorgen om partiets ställning, liksom på rädslan för att utpeka hela den albanska befolkningen som nationalister. Ändå var det detta man slutligen gjorde.

Officiellt var oron i Kosovo ett verk av vad man kallade "irredentan", eller senare "nationalister och separatister". Det betydde emellertid att man trots allt tenderade att identifiera flertalet albaner som fiender och kontraparadiser, eftersom allt, även de vardagliga trakasserierna, den mobbning om man så vill, som kunde drabba serber och montenegriner både på landsbygden och i städerna, sades vara orsakad av irredentan. Man målade upp bilden av en farlig fiende som arbetade konspirativt, samtidigt som det rörde sig om relativt vanliga och vardagliga företeelser.

I och för sig tog man fasta på de mer spektakulära fall av öppet våld som också inträffade: över-

fall av nunnor, misshandel av den ortodoxe biskopen i Prizren (numera patriarken Pavle), mord, våldtäkter, eller händelsen i Paracin 1987. Och i den serbiska pressen, liksom bland politiker i Serbien, började man tala om folk mord. Eftersom den här typen av allvarliga händelser bevisligen inte inträffade dagligen, eller kunde vara svåra att belägga, blev effekten att den serbiske verklighetsbeskrivningen ifrågasattes både i utlandet och övriga Jugoslavien, inte minst i Slovenien. Det visade sig t.ex. att antalet våldtäkter i Kosovo var avsevärt färre än i övriga Jugoslavien, och att de fall där albaner förgripit sig på serbiska kvinnor i stort sett motsvarade proportionerna albaner/serber i Kosovo. D.v.s. i merparten av våldtäkterna var både förövare och offer av albansk härkomst. Resultatet blev att det vardagliga tryck den serbiska befolkningen upplevde hamnade i bakgrunden.

Albansk syn

I rättvisans namn skall sägas att även albanska aktivister förnekade att det skulle råda en etnisk konflikt. De hävdade för det första att de serbiska anklagelserna var starkt överdrivna och att det egentligen inte alls förekom påtryckningar eller trakasserier. Den serbiska utflyttningen var således i första hand betingad av sociala och ekonomiska faktorer. För det andra förnekade man att det förekom albansk nationalism i Kosovo. Albanerna strävade endast efter att bli jämställda med övriga jugoslaviska folk.

I så fall blir det emellertid svårt att förklara reaktionen bland serberna och hela konflikten tenderar att bli irrationell. Även om det är sant att man i Serbien betonade de dramatiska, mer ovanliga fallen, fanns tillräckligt med vittnesbörd om att den vardagliga situationen knap-

past var normal. Ett exempel är den rapportering om trakasserier och förföljelse som sedan krigsslutet fortlöpande skett från biskop och präster i Kosovo till den ortodoxa kyrkans ledning i Beograd, och som först under 1980-talet blev känd för allmänheten. Vid flera tillfällen hade patriarkatet påpekat dessa missförhållanden i brev och hänvändelser till myndigheterna. Inklusivt president Tito personligen.

Informella maktstrukturer

En viktig aspekt i allt detta är att de södra delarna av Jugoslavien knappast utgjorde en rättsstat i modern mening. Man skulle kanske kunna tro att myndighetskontrollen i en enpartistat är mycket effektiv. I det här fallet var det inte så. Informella kontakter och maktstrukturer, vänskaps- och släktskapskorruption var mycket utbredda företeelser i Makedonien, Serbien, Montenegro, Bosnien och inte minst i Kosovo. Det patriarkala samhället spelar fortfarande en mycket stor roll, och i vissa fall var kommunistpartiet och statliga/kommunala myndigheter snarast att betrakta som klanorganisationer än som formella, opartiska byråkratiska institutioner. Det kunde vara mycket svårt att få myndigheter och domstolar att ingripa till och med mot uppenbara fall av maktmissbruk eller ren kriminalitet.

Detta var inte unikt för albanerna eller Kosovo, men det är givet att sådana förhållanden fick en alldeles speciell innebörd i en situation där etniska grupper står emot varandra. Varje konflikt, övergepp eller myndighetsmissbruk riskerade i den inflammerade situationen att ytterligare öka misstron, för att inte säga hatet, mellan folkgrupperna.

Förmodligen gjorde det socialistiska systemet situationen värre. Bristen på yttrandefrihet,

frånvaron av politisk pluralism, svårigheterna att uppdaga missförhållanden och ställa ansvariga till svars innebar att det var särskilt svårt att komma till rätta med den här typen av problem.

Den serbiska identiteten hotas

De jugoslaviska politikernas oförmåga att lösa konflikten ledde till starka reaktioner bland serber runt om i Jugoslavien. Den serbiska befolkningen i Kosovo började 1985 mobiliseras utanför de officiella politiska institutionerna, och vid flera tillfällen under 1986 genomförde man uppmärksammade protestmarscher till parlamentet i Belgrad. Bland allmänheten i Serbien, liksom bland de intellektuella, spred sig en känsla av att serberna i gemen var hotade, att deras legitima rättigheter inte tillgodosågs av det rådande federala systemet i Jugoslavien. I allt större utsträckning blev man upptagen av den serbiska historien och frågan om den serbiska identiteten. 1986 skrev över 200 av Belgrads främsta intellektuella på ett upprop där man kritiserade vad som hittills gjorts för att lösa problemen i Kosovo.

Minskat serbiskt inflytande

På ett politiskt plan hade det serbiska kommunistpartiet alltsedan 1981, i och för sig redan tidigare, försökt få gehör för åtgärder som gick ut på att recentralisera Serbien. Målet var att de autonoma områdena inte längre skulle betraktas som stater på samma nivå som republikerna, utan åter bli delar av republiken Serbien. Man hävdade att 1974 års konstitution innebar att Serbien, i motsats till Kroatien, Slovenien och andra republiker, inte kontrollerade hela sitt territorium. Man kunde t.ex. inte påverka kultur- eller språkpolitik i områden som formellt utgjorde en del av Ser-

bien och där det bodde hundratusentals (Kosovo) eller över en miljon serber (Vojvodina). Vad som särskilt upprörde serberna var att Kosovo och Vojvodina hade möjlighet att lägga in sitt veto mot lagar och politiska åtgärder som enbart berörde det s.k. "inre" Serbien, dvs. den del av republiken som återstod om man räknade bort de autonoma områdena. Det betydde att Serbien blivit en federation, att en av enheterna i republiken inte var konstitutionellt definierad, samt att Serbien inte hade full kontroll ens över denna, rent serbiska del.

De serbiska strävandena mötte kraftigt motstånd särskilt i provinsen Vojvodina, som ironiskt nog dominerades av serber, och man fick heller inte stöd av de övriga republikerna. Undantaget var Makedonien där problemet albaner – sydslaver kanske manifesteras ännu tydligare och skarpare än i Kosovo.

Bevingade ord

Den folkliga proteströrelsen bland serberna i Kosovo bidrog till att politikern Slobodan Milosevic hösten 1987 lyckades ta makten i Serbien och radikalt ändra politikens inriktning. I april 1987 besökte Milosevic Kosovo – han var då serbisk partiordförande – för att diskutera krisen med provinsledarna. En stor folkmassa huvudsakligen bestående av serber samlades utanför den byggnad i Kosovo polje där förhandlingarna ägde rum. Vid ett tillfälle använde polisen batonger för att skingra folkmassan. Slobodan Milosevic gick ut för att tala till de församlade. Han uppmanade dem att stanna i det land som var deras fädernas (Kosovo) och yttrade de ord som sedan blev bevingade: "Ingen får slå detta folk". Egentligen var det inget märkvärdigt som sades, men Milosevics sätt att uppträda fick en omedelbar genklang i Kosovo och Ser-

Våldsamma demonstrationer av serber vid Kosovo polje 1987 för ett serbiskt Kosovo.

Foto: Franco Zecchin, Magnum

bien, och blev inledningen till en politisk mobilisering utan motstycke i det socialistiska Jugoslavien. Även om händelsen slogs upp stort i den serbiska pressen anade knappast någon vad som skulle ske ett halvår senare. Förutom missnöjesyttringarna i Kosovo var det framförallt en händelse som påverkade utvecklingen. En albansk rekryt dödade fem av sina kamrater genom att skjuta dem i sömnen i ett logement på militärförläggningen i staden Paracin. Detta skapade en oerhört stark reaktion hos den serbiska allmänheten. För en utomstående föreföll det vara ett fall av sinnesförvirring, men pressen, liksom myndigheterna och armén, betraktade det inträffade som en noga planerad självmordsattack. Man offentliggjorde uppgifter om andra albanska sammansvärjningar och flera av den

albanske rekrytens kamrater dömdes för delaktighet i döds-skjutningarna.

Avsatta politiker

I september 1987 ägde det s.k. "Åttonde sammanträdet" rum, där Milosevic gjorde upp med sina konkurrenter om makten, Belgrads partichef Dragisa Pavlovic, och Serbiens president Ivan Stambolic, tillika Milosevics beskyddare. Pavlovic hade mot slutet av sommaren råkat varna för tendenser till serbisk nationalism och utsattes i vissa tidningar för en häftig kampanj som nådde sin kulmen vid den serbiska centralkommitténs åttonde sammanträde. Milosevic lyckades med stöd av delegater från den serbiska provinsen avsätta Pavlovic, och senare även Stambolic. De fördömdes som opportunisterna och

anklagades för att motsätta sig en konsekvent uppgörelse med den albanska nationalismen. Vid mötet rådde en obehaglig och lätt hysterisk stämning där minoriteten häcklades och förödmjukades. De kritiserade politikernas fel överdrevs alldeles uppenbart: som om just dessa personer bar huvudansvaret för alla de problem som hopats under kommunisternas långa maktinnehav. Det var emellertid svårt att finna några större meningsskiljaktigheter mellan de två falangerna och när det gällde frågan om de autonoma områdenas status fanns egentligen ingen principiell skillnad.

"Revolution"

Första punkten på Milosevics program var att genomföra sådana förändringar av konstitutionen som på nytt skulle ge republiken

Serbien kontroll över polis, lokal-försvar och domstolsväsende i Kosovo. Syftet var med andra ord att upphäva Vojvodinas och Kosovos karaktär av stater och i stället markera deras ställning just som autonoma provinser. De skulle i fortsättningen inte kunna förhindra grundläggande lagstiftning och politiska åtgärder i Serbien genom att lägga in sitt veto.

Den nya ledningen i Belgrad lyckades mycket skickligt kanalisera det folkliga missnöjet bland serber och montenegriner, och man organiserade under 1988 en hel serie av spektakulära och populistiskt färgade massmöten i Serbien, Vojvodina och Montenegro, med deltagande av hundratusentals människor. Denna "antibyråkratiska revolution" resulterade i att stats- och parti-ledningarna i Vojvodina och Montenegro fick avgå, vilket vid den tiden var något oerhört.

Därefter ökade pressen på Kosovo. De albaner som vid mitten av 80-talet styrde provinsen gick en mycket besvärlig balansgång mellan lojaliteten med det egna folket och hörsamheten mot serbernas krav. I den situationen sökte man direkt och indirekt stöd hos det jugoslaviska kommunistpartiet och jugoslaviska (federala) myndigheter. På federal nivå hade politiken hittills gått ut på att försöka åstadkomma en lösning på traditionellt kommunistiskt vis, samtidigt som man värjde sig mot de drastiska förändringar serberna ville ha till stånd.

Albanskt motstånd

I centrum för diskussionerna stod frågan om republiken Serbiens status. Det var i längden svårt för de jugoslaviska partiledarna att finna rationella argument mot Serbiens krav på samma status som övriga republiker. De konstitutionella texter som "preciserade" de autonoma områdenas

relation till den jugoslaviska federationen och republiken Serbien var verkligen motsägelsefulla eller inbördes oförenliga.

De albanska ledarna motsatte sig emellertid varje förändring som ändrade status quo. Man ville av naturliga skäl inte lämna ifrån sig det inflytande över politiska och ekonomiska beslut som författningen gav. Under hösten 1988 skärptes konflikten och till sist lyckades serberna med stöd av den jugoslaviska partiledningen genomdriva förändringar av de autonoma provinsernas status. Efter ett möte med det jugoslaviska kommunistpartiet i Pristina, tvangs den 17 november de ledande albanska politikerna Azem Vllasi och Kaqusha Jashari att avgå. Ny partiordförande efter Jashari blev Rahman Morina.

Hungerstrejker

Efter att Kosovos serber med den jugoslaviska partiledningens hjälp lyckats avsätta Vllasi och Jashari utbröt stora demonstrationer i Pristina och flera andra städer. Hundratusentals albaner uttryckte sitt stöd för de avsatta ledarna och krävde att de skulle återinsättas i sina ämbeten. Man bar bilder av Tito och försvarade i sina paroller 1974 års konstitution. I Serbien skrev pressen åter om kontrarevolutionen, medan man i övriga Jugoslavien undrade om enbart serber hade rätt att bedriva politik på gatan.

I mitten av februari 1989 började en hungerstrejk i Trepçagruvan där arbetarna krävde att de nya Kosovoledarna skulle avgå. Strejken upphörde den 28 februari sedan Rahman Morina, Husamedin Azemi och Ali Shukrija förklarade sig villiga att lämna sina poster. Samma dag inför det jugoslaviska statspresidiet undantagsåtgärder i Kosovo.

Konfliktens kärnfråga var de författningsändringar den serbiska ledningen hade för avsikt

att genomföra. Enligt de föreslagna tilläggen till Serbiens konstitution skulle republiken ha direkt kontroll över polis och säkerhetsstyrkor, territorialförsvar, utrikespolitik och samhällsplanering. Däremot skulle Kosovo och Vojvodina fortfarande behålla kontrollen över näringsliv och politiska institutioner.

Strax innan frågan kom upp i det serbiska parlamentet visade det sig att där fanns en paragraf som inte granskats under den offentliga diskussion som hade föregått parlamentets behandling. Enligt den nya paragrafen behövde det serbiska parlamentet vid ändringar av de autonoma områdenas författning inte höra parlamenten i Pristina och Novi Sad. Detta var en radikal förändring, eftersom Kosovo och Vojvodina tidigare hade kunnat lägga in sitt veto mot varje viktigt beslut, i synnerhet om det rörde provinsernas autonomi.

Demonstrationer och fängelse

I slutet av februari 1989 sändes federala säkerhetsstyrkor till Kosovo, men oron fortsatte. I sammanstötningar mellan polis och demonstrerande albaner dödades mellan 23 och 28 mars minst 24 personer, medan över 200 skadades. Nära 2.000 personer fängslades i upp till två månader, bötfälldes eller blev föremål för olika disciplinåtgärder. Ca 200 fick passen indragna. Journalister och lärare rensades ut ur partiet och ett okänt antal gymnasister och studenter relegerades för deltagande i demonstrationerna.

I Belgrad demonstrerade stora folkmassor för serbernas intressen, samtidigt som konflikten mellan Slovenien och Serbien hårdnade. Vid ett möte den 1 mars utanför det federala parlamentet lovade Slobodan Milosevic den uppretade folkmassan att "döma och arrestera" de skyldiga till oron

i Kosovo. Någon dag senare arresterades Azem Vllasi och ett antal kända företagsledare, anklagade för att ha legat bakom strejken bland gruvarbetarna. Åtalspunkten gällde "kontrarevolutionärt hot mot samhällsordningen", något som i värsta fall kunde ge dödsstraff.

Frihetssymbol

I och med processen mot Vllasi var cirkeln sluten. Azem Vllasi "Titos untkommunist" var en typisk produkt av den jugoslaviska självstyrelsesocialismen. Han hade lojalt ställt upp för partiet och bl.a. haft den otacksamma uppgiften att "röja upp" efter oroligheterna 1981, vilket innebar att han automatiskt blev en förrädare i den albanska allmänhetens ögon. Liksom övriga i den albanska parti- och statsledningen i Kosovo hade han medverkat till de drastiska åtgärderna mot studenterna efter demonstrationerna 1981. Vad han och andra albanska politiker inte kunde förmå sig till var emellertid att inskränka den autonomi som Kosovo uppnått mot slutet av 1960-talet, och som bekräftats genom 1974 års konstitution. Vllasi blev nu paradoxalt nog den främsta symbolen för albanska frihetssträvanden, och det var, trots allt, svårt att förstå den serbiska regimens bevekelsegrunder. Om de serbiska ledarna inte kunde samarbeta med Vllasi och Jashari, vilka kunde man då lita på? Det är karaktäristiskt att en av de få återstående albanska politiker som ställde upp på serbernas villkor, Rahman Morina, hade innehaft höga poster i Kosovoprovensens polisväsende.

Ökade oroligheter

När Serbien den 28 mars i Sava-centret i Belgrad högtidligt firade antagandet av författningsändringarna, gav festligheterna en bitter eftersmak. Samtidigt som

man i huvudstaden uttryckte sin tillfredsställelse över att Serbien åter utgjorde en enhet, inträffade de blodigaste sammandrabbningarna hittills i Kosovo, med åtta döda som resultat.

På ett ytligt plan var det relativt lugnt i Kosovo under resten av 1989. Den 28 juni, på St Vitus dag, *Vidovdan*, firades under stora högtidligheter 600-årsminnet av slaget mot turkarna vid Kosovo polje. I sitt tal inför en miljon serber yttrade Milosevic de ödesdigra orden om att kampen nu måste föras med fredliga medel, "även om man inte kunde utsluta våld".

Läget skärptes återigen i januari 1990. Den 24 januari börjar våldsamma oroligheter i Pristina och flera andra städer, och vid utgången av januari hade åtta personer mist livet. I pressen talades om mer än tjuugo dödsoffer. Demonstranterna krävde fria val, frisläppande av politiska fångar, och slut på det undantagstillstånd som rådde i provinsen. Mot slutet av februari hade åtminstone 32 människor, alla albaner dött.

Det nya med oroligheterna under 1989 och 1990 var att de även hade inslag av gerillakrig. Förutom stenkastande studenter och skolelever mötte säkerhetsstyrkorna vid flera tillfällen mindre grupper som använde skjutvapen.

Förgiftning?

I mars 1990 inträffade det egenomliga fallet med (den påstådda) förgiftningen av albanska barn. Flera tusen skolelever – enbart albaner – drabbades av diffusa symptom på vad som kunde vara förgiftning, och bilderna på de sjuka barnen, som visades på TV runt om i Europa, väckte uppståndelse även i Sverige. Från albansk sida var man övertygad om att det rörde sig om förgiftning, medan man från serbiskt håll hävdade att det i stället var fråga om en genomtänkt provo-

kation som i bästa fall byggde på masshysteri.

Det är mycket svårt att bilda sig en uppfattning om vad som verkligen hände, eftersom det i stor utsträckning saknas opartiska vittnesbörd. De FN-organ som var inkopplade kunde inte finna spår av förgiftning. Inte heller patienter som – för objektivitetens skull – sänts till Sloveniens huvudstad Ljubljana uppvisade tecken på förgiftning. Senare skulle en utländsk läkare ha funnit att det trots allt låg något i de albanska påståendena.

Tills vidare får vi konstatera att man inte entydigt har kunnat visa vad som ägde rum. Det viktiga är emellertid att Kosovos albaner är övertygade om att det verkligen rörde sig om ett attentat mot civilbefolkningen.

Upplöst regering

Under 1990 tog Serbien med utgångspunkt från de nya bestämmelserna i författningen över den direkta kontrollen av polisen i Kosovo. Man suspenderade över 200 medlemmar av den albanskdominerade poliskåren och sände in 2.500 poliser från Serbien. Kosovos polischef avgick, liksom premiärministern och andra ministrar.

Den 18 april 1990 upphävde det jugoslaviska statspresidiet undantagstillståndet i Kosovo och den 24 april gav den serbiska regeringen amnesti åt politiska fångar. Bl.a. släpptes Adem Demaçi, "Kosovos Mandela", som under sina 28 år i fängelse blivit en symbol för det albanska motståndet. Samtidigt slutade rättegången mot Azem Vllasi med frikännande, vilket naturligtvis var en svår prestigeförlust för de serbiska ledarna.

I slutet av maj hade alla medlemmar av Kosovos regering avgått och parlamentet i Pristina var handlingsförlamat. Den 20 juni försökte 61 albanska medlemmar av Kosovos parlamentet

April 1990. Han ville se Kosovo som en självständig republik. Vid begravningen är kistan inlindad i en flagga med den albanska trehövdade örnen som minner om Albaniens hjälte Skanderbeg.

Foto: Sune Olofsson, Pica Pressfoto

förhindra antagandet av den nya serbiska konstitutionen som syftade till att inskränka Kosovos politiska autonomi. Man föreslog i stället en interimistisk konstitution som skulle göra Kosovo oberoende av Serbien.

Den serbiske talmannen, Djordje Bozovic, ajournerade parlamentet och förhandlingarna uppskötts till den 5 juli för att inte kollidera med den folkomröstning som ägde rum i Serbien den 1 och 2 juli. (Frågan gällde huruvida man i Serbien först skulle anordna fria val eller anta en ny konstitution. Milosevicregimen ville ha den senare varianten och vann också omröstningen genom att hota med att Kosovo skulle gå förlorat om oppositionens förslag segrade.)

Den 2 juli samlades 114 av de 123 albanska parlamentsledamöterna (111 behövdes för att

fatta beslut; totalt fanns 183 parlamentsmedlemmar) utanför den låsta parlamentsbyggnaden och antog en deklaration om Kosovos oberoende. De serbiska myndigheterna svarade med att den 5 juli upplösa Kosovos parlament och regering. Statspresidiet i Kosovo avgick i protest, samtidigt som det serbiska parlamentet antog en lag om extraordinära åtgärder och Serbien övertog den direkta kontrollen över Kosovoprovinserna.

Avskedade från arbete

Ett stort antal ämbetsmän, lärare och poliser vägrade att erkänna den nya ordningen och blev som svar på sin bristande lojalitet avskedade. Redan i september 1990 hade 15.000 albanska funktionärer på olika nivåer fått lämna sina arbeten, bland dem 1.500 poliser.

Enligt uppgifter i jugoslavisk

press och från den albanska oppositionen, har idag så många som 100.000 albaner förlorat sina arbeten. Från serbisk sida hävdas att det rör sig om högst 30.000. Går man till den jugoslaviska statistiska årsboken för 1992 framgår att situationen i Kosovo under alla förhållanden är extraordinär. Medan arbetsstyrkan i de f.d. jugoslaviska republikerna (inklusive Vojvodina) under 1991/92 minskade med mellan 1,5 och 3,9 procent (i genomsnitt 3 procent) är minskningen i Kosovo nära 12 procent! Antalet anställda i den samhällsägda ekonomin har alltså enligt den officiella statistiken sjunkit från 243.441 till 214.790, dvs. med 28.651 personer.

Republiken Kosova

I september 1990 samlades i hemlighet 2/3 av de albanska parla-

mentsledamöterna i Kosovo i staden Kacanik och utropade på nytt en albansk republik. Man antog en konstitution som förklarade att "Republiken Kosova är en demokratisk stat konstituerad av det albanska folket, liksom av medlemmar av andra nationer och minoriteter: serber, muslimer, montenegriner, kroater, turkar, zigenare och andra".

De serbiska myndigheterna förklarade som väntat utropandet av Kosovorepubliken som en brottslig handling och förberedde åtal mot initiativtagarna. Många av dem som deltog lämnade Kosovo och bosatte sig i Kroatien, Slovenien eller utomlands.

I slutet av september hade fyra deltagare arresterats, bl.a. Kosovos premiärminister Jusuf Zejnulahu.

Massmedia

De albanskspråkiga medierna i Kosovo utsattes under 1989/1990 för starka påtryckningar. 30 journalister vid dagstidningen Rilindja suspenderades för att ha skrivit om gruvarbetarstrejken 1989. Under loppet av ett år bytte man chefredaktör fem gånger och i augusti 1990 stängdes Rilindja helt. Samtidigt upphörde de albanskspråkiga sändningarna på TV, sedan polis trängt in i radiohuset i Pristina. Nyhetsförmedlingen har trots det upprätthållits genom oberoende veckotidningar och nyhetsbulletiner.

I september antogs den nya serbiska konstitutionen samtidigt som provinsen åter kallades Kosovo-Metohija (eller Kosmet), den beteckning som varit gällande fram till 1968.

Nya partier

Under 1990 sker en genomgripande politisk mobilisering av den albanska befolkningen i Kosovo och flera nya partier med demokratisk inriktning får snabbt ett stort antal medlemmar. Störst

är Kosovos demokratiska allians (LDK), ledd av författaren Ibrahim Rugova, som har flera hundra tusen medlemmar. Det intressanta är att man helt enkelt tog över lokalavdelningarna av den Socialistiska alliansen i Kosovo, vilket bara visar hur stark den albanska självständighetsrörelsen var, i vilken utsträckning kommunistpartiet och andra organisationer dominerades av nationellt orienterade funktionärer och medlemmar. På sitt sätt bekräftar detta de svårigheter man hade under 1980-talet när det gällde att "differentiera" (utrensa) "opålitliga" kommunister.

Andra partier är Kosovos socialdemokratiska parti (bildat av Shkelzen Maliqi), Parlamentariska partiet (lett av Veton Surroi), samt Kosovos demokratiska bondeparti. Det finns även olika kommittéer för försvaret av mänskliga rättigheter och grupper av typen "Pec-initiativets råd" som verkar för återflyttning av albaner som lever utomlands. Under 1990 organiserades även ett kristdemokratiskt parti som uppger sig ha 70.000 medlemmar och är representerat även i Zagreb och Albanien. Till detta kommer en allt starkare oberoende fackföreningsrörelse.

De nya politiska partierna har av allt att döma ett mycket starkt grepp om befolkningen och det är enligt utomstående bedömare till stor del deras förtjänst att läget i Kosovo är förhållandevis lugnt. Det finns emellertid kritiska röster mot den Demokratiska alliansens dominerande ställning, som enligt vissa närmar sig enpartisystemet. En av kritikerna, akademiledamoten Rehjep Qosja, har även anklagat Rugovas parti för bristande aktivitet.

Valbojkott

De politiska partierna i Kosovo vägrade att delta i valet till det serbiska parlamentet i december

1990, vilket innebar att valet i 30 av Kosovos 34 valkretsar måste göras om, eftersom mindre än hälften av medborgarna hade röstat. Bojkotten fortsatte emellertid även i den andra valomgången, vilket betydde att de flesta av parlamentsledamöterna från Kosovo valdes in med mycket få röster. På det sättet blev den i Serbien så förlöjligade f.d. underofficeren Sejdo Bajramovic med ett hundratal röster bakom sig inte bara Kosovos representant i det jugoslaviska statspresidiet, utan även under en period Jugoslaviens ställföreträdande president.

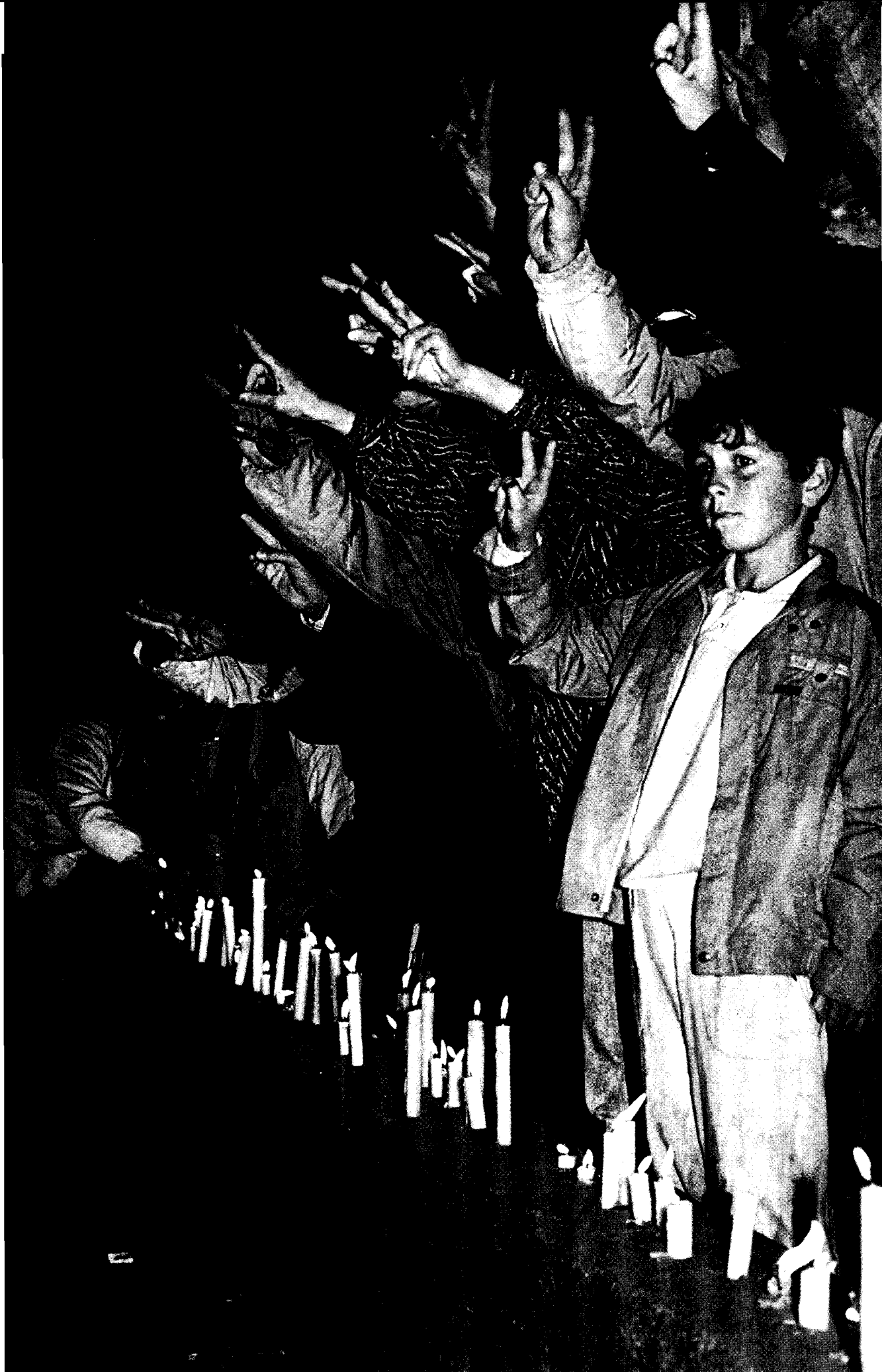
Folkräkning

Ett tecken på den albanska oppositionens styrka är den omfattande *Besa* som förhandlats fram: Med hjälp av de nya partierna slöt 14 mars och 1 maj 1991 företrädare för de ca 20.000 albaner, som varit indragna i blodshämnd, fred så länge den "serbiska ockupationen" består.

Överhuvudtaget vägrar de albanska politikerna att delta i något som även indirekt skulle kunna tolkas som ett erkännande av Serbiens eller Jugoslaviens överhöghet. Av det skälet bojkottades även 1991 års jugoslaviska folkräkning, liksom valet 1992.

Kritik

Vad Slobodan Milosevic framför allt kritiserade den tidigare serbiska ledningen för, var att den inte hade lyckats lösa Kosovo-problemet, inte hade stoppat serbernas och montenegrinernas utflyttning, inte kunnat garantera deras säkerhet. Det står idag klart att Milosevics egen politik är ett totalt misslyckande. Utvandringen från Kosovo har inte upphört och de albanska protesterna har inte bara fortsatt, utan radikaliserats. De som 1987 kritiserade den serbiske partiordföranden för "lättköpta löften" har fått rätt.

Februari 1990: 20.000 etniska albaner samlade på huvudgatan i Pristina för att hedra de döda i en nyligen genomförd demonstration.

Foto: Pressens bild

Serbernas situation

Problemet för den serbiska ledningen är att de trakasserier av serber och montenegriner som kan ha förekommit i Kosovo bleknar vid anblicken av unga albaner som dödas av serbisk polis och militär. I en situation där provinsen styrs direkt från Belgrad, där serbiska säkerhetsstyrkor har kontrollen, där ett stort antal albaner avskedats från sina arbeten och där hela den högre administrationen är i serbernas händer, är det för omvärlden svårt att tro att den serbiska minoriteten under en period varit trakasserad och förföljd. Efter allt som hänt i det forna Jugoslavien är frågeställningen dessutom irrelevant.

I en artikel i veckotidningen NIN hösten 1991 beskrev den kände journalisten Svetislav Spasojevic läget i mycket mörka ordalag. Serber och montenegriner dominerar helt de politiska institutionerna, förvaltningen och näringslivet i Kosovo, men serbernas situation har trots detta aldrig varit värre. Som ett resultat av de senaste årens missriktade politik är den albanska befolkningen idag till hundra procent mobiliserad mot den serbiska överhögheten. Man avböjer konsekvent varje samarbete på Serbiens villkor och myndigheterna kan upprätthålla sin auktoritet endast genom tvångsmedel och våld.

Två samhällen

Även om många har drabbats av de extraordinära åtgärderna och ett stort antal albaner har förlorat sina arbeten lyckas albanerna i Kosovo enligt Spasojevic ändå klara sin försörjning. Det beror till stor del på att det privata hantverket och handeln är i albanernas händer, liksom på att de allt fler albaner som lever utomlands försörjer de hemmavarande.

Talet om två samhällen som

lever sida vid sida har aldrig varit mer träffande. Det förekommer knappast någon kommunikation mellan de två folkgrupperna. Albanerna tiger, ser inte serberna. Man går förbi dem som om de inte existerade.

Det värsta är, skriver Spasojevic, att de serber som innehar den politiska makten i Kosovo är djupt komprometterade. Aldrig någonsin har korruption och maktmissbruk varit så utbrett som idag, och bland den serbiska befolkningen växer känslan av att det bara är en tidsfråga innan man måste lämna Kosovo.

Den bild som ges i NIN-artikeln har sedan dess endast blivit tydligare. Bortsett från polisen är den serbiska kontrollen av samhällsinstitutionerna i hög grad en chimär. Albanerna har skapat ett parallellt samhälle med i stort sett fungerande politiska, ekonomiska och kulturella institutioner som Serbien i praktiken tvingats acceptera.

Samtidigt har detta "andra samhälle" utsatts för allvarliga påfrestningar under det senaste året. Den ekonomiska situationen har på grund av krig och sanktioner försämrats dramatiskt, vilket inneburit stora svårigheter för den privata företagsamheten och drabbat befolkningen mycket hårt. En allt större del av Kosovos invånare lever under fattigdomsgränsen samtidigt som utvandring i praktiken inte längre är ett alternativ för dem som förlorat sina arbeten. Till detta kommer den alarmerande situationen inom hälsovården och de allmänna effekterna av det spända politiska läget.

Det finns även tecken på splittring inom den serbiska folkgruppen och en ökande irritation gentemot makthavarna som tar sig uttryck i strejker och andra missnöjesyttringar.

Läget förvärras

Den europeiska säkerhetskonfe-

rensen sände 1992 observatörer till Kosovo, liksom till Sandzakområdet och provinsen Vojvodina. ESK:s mission har av allt att döma spelat en viktig roll både när det gäller att kartlägga brott mot mänskliga rättigheter och medla mellan folkgrupperna. Det är därför illavarslande att Jugoslavien har vägrat att förnya observatörernas mandat, och enligt politiska bedömare har situationen förvärrats påtagligt under de senaste månaderna. Lägets allvar framgår bland annat av att väpnade incidenter blir allt vanligare. Mellan den 23 maj och 25 juli 1993 utsattes polispatruller i Glogovac, Pec, Prizren och Podujevo för regelrätta eldöverfall med döda och sårade som resultat. Detta kan vara ett tecken på att befolkningens tålmod börjar ta slut, men bland albanska politiker i Pristina, och även inom oppositionskretsar i Serbien, anser man att åtminstone händelsen i Glogovac kan vara en provokation. Syftet skulle vara att genom terror framkalla en öppen konflikt mellan albaner och serber, vilket inte kan uteslutas. Andra exempel på det tilltagande våldet är de explosioner som drabbat albanska civila.

Som en följd av de väpnade sammanstötningarna har polisens tryck på befolkningen ökat markant. I sin jakt efter vapen har polis och militär uppträtt som om alla albaner i princip är misstänkta för illegal vapenhantering. Byar omringas med pansar, man genomför husundersökningar och godtyckliga arresteringar, människor utsätts för prygel och tortyr hos polisen. Det har även förekommit misshandel till döds.

USA har vid upprepade tillfällen förklarat att man inte kan acceptera att kriget sprider sig till Kosovo, eller att "etnisk rensning" genomförs i provinsen. Samtidigt fruktar många att Serbien förbereder militära åtgärder. Vid sidan av polis och special-

Den ekonomiska situationen är katastrofal, med en extrem inflation. Här köar albaner för att snabbt få ut kontanter från banken innan inflationen åter upp kapitalet.

Foto: Franco Zecchin, Magnum

styrkor är relativt stora militära förband förlagda till Kosovo och dessutom opererar olika halvmilitära styrkor med anknytning till nationalistiska partier och grupper i Serbien.

Rent förnuftsmässigt är det svårt att se vad regimen i Serbien skulle vinna på en militär konflikt. Det förefaller osannolikt att den jugoslaviska armén skulle vara i stånd att samtidigt föra krig på flera fronter – i Bosnien, Kroatien, Kosovo och Makedonien – och dessutom riskera ett stormaktsingripande. Däremot kan man – med tanke på det serbiska samhällets allmänna brutalisering – inte utesluta att vissa extremistgrupper lyckas provocera en konflikt som inte går att kontrollera. Ett annat scenario är att allt fler albaner tröttnar på icke-väldspolitikerna och griper till vapen.

Integration

Ibland har man beskrivit situationen i Kosovo i termer av apartheid. Det är sant att folkgrupperna idag är så gott som fullständigt isolerade från varandra, att albanerna är andra klassens medborgare och lever under mycket svåra förhållanden. Vad som kan göra beskrivningen missvisande är inte att det inte skulle förekomma diskriminering eller våld från de serbiska myndigheternas sida, utan det faktum att segregationen från början uppfattades som positiv.

Det var under albansk medverkan man utvecklade två separata utbildningssystem, och de studenter som följde undervisningen på albanska vid universitetet i Pristina var knappast intresserade av att studera på serbokroatiska. I själva verket var separata

albanskspråkiga kulturinstitutioner, liksom representation enligt etniska principer i näringsliv och förvaltning, ett tecken på Kosovos oberoende och Titos framsynta nationalitetspolitik. Den politiska ledningen i Kosovo visade för övrigt inget större intresse för närmare kontakter med övriga Jugoslavien.

I sin omdebatterade bok om Kosovoproblemet föreslog den internationellt kände Zagrebekonomen Branko Horvat just integration i Jugoslavien som en väg att lösa konflikten. I motsats till många serbiska skribenter hade Horvat ett sociologiskt perspektiv och betraktade, mot bakgrund av grundläggande sociala och etniska processer, den albanska strävan efter republik som naturlig och legitim. Samtidigt var hans förslag till lösning verklighetsfrämmande,

eftersom det förutsatte en omfattande emigration från Kosovo till Jugoslaviens utvecklade delar, något som varken albanerna eller Kroatien/Slovenien var intresserade av. Ett problem i det sammanhanget – som Horvat var medveten om – var albanernas bristfälliga kunskaper i serbokroatiska, vilket innebar att de hade svårt att få annat än okvalificerade arbeten utanför Kosovo.

Horvats tanke var att Jugoslavien skulle kunna ombildas till en Balkanfederation. På så sätt skulle man komma undan det svårösta problemet med att albanerna – trots att de var fler än makedonerna och montenegrierna – i formell mening utgjorde en etnisk minoritet i en sydslavisk federation. I en ny Balkan gemenskap skulle därför slagordet "Kosovo – republik" inte längre vara en stötesten.

Det finns en frändskap mellan Horvats idé och vad den legendariske partisanhjälten Koca Popovic – en av Serbiens mest framträdande politiker – sade i en intervju för några år sedan: Det kanske är möjligt för albanerna att bli jugoslaver – men de kan aldrig bli serber.

Folkomröstningar

Horvat publicerade sin bok 1989. Sedan dess har situationen förändrats radikalt. Det är inte längre fråga om en återgång till den politiska autonomi enligt 1974 års författning. För de tongivande albanska politikerna i Pristina är det efter den jugoslaviska federationens sönderfall otänkbart att Kosovo skulle utgöra en del av Serbien, respektive Förbundsrepubliken Jugoslavien. Man vill helt enkelt ha självständighet och har ett massivt stöd för sitt krav. I folkomröstningar genomförda i Kosovo, Makedonien och även

i de albanskdominerade kommunerna i södra Serbien, har befolkningen otvetydigt tagit ställning för oberoende. Ibrahim Rugova och andra politiska ledare har offentligt förklarat att ett samgående med Albanien är både troligt och önskvärt. Frågan gäller snarare när och hur detta kan tänkas ske. Under alla förhållanden bör Kosovo under en övergångstid bli ett protektorat förvaltat av FN.

Balkanfrågan som en enhet

De serbiska politiker som haft makten sedan 1980-talets slut börjar förmodligen inse att de har hamnat i en återvändsgränd. De har gått så långt att till och med president Milosevic kritiserat dem som styr Kosovo.

Under hösten 1991 fördes en tid resultatlösa förhandlingar mellan den albanska oppositionen och Serbiens regering. Inte heller de samtal om skolkonflikten som pågått under de senaste två åren har lett någon vart. Hittills har båda sidor hållit fast vid sina grundläggande ståndpunkter: *Kosovo* är serbiska – *Kosova* är albanskt.

En viktig förutsättning för Branko Horvats idé var att gränserna mellan Europas stater var okränkbara, d.v.s. Kosovos förening med Albanien kom enligt hans modell inte ifråga. Sedan Jugoslavien upphört att existera – och när man under omvärldens överinseende diskuterar vad som i praktiken är en delning av Bosnien – framstår gränsförändringar inte längre som en utopi. Detta gör emellertid knappast problemet enklare.

Stora delar av den serbiska oppositionen ser Kosovo som en del av Serbien/Jugoslavien, även om man kan tänka sig att ge

albanerna långtgående autonomi. De mest kompromissvilliga bland serbiska politiker och intellektuella är beredda till en uppgörelse som innebär att man delar Kosovo, ett förslag som ursprungligen fördes fram av författaren och förre presidenten Dobrica Cosic. Större delen av provinsen skulle i så fall gå till albanerna, medan serberna skulle behålla vissa områden av kulturell-religiös betydelse. Detta är i ett traditionellt serbiskt perspektiv en mycket stor eftergift. Problemet är emellertid att en sådan lösning i dagens läge knappast är tillräcklig. Den genomgående uppfattningen hos albanska politiker är att hela Kosovo är albanskt eftersom området sedan länge bebos av en albansk majoritet.

På sätt och vis befinner sig Balkan i en situation som påminner om den som rådde före första världskriget. Den albanska frågan är olöst, liksom den serbiska, makedonska, bulgariska och muslimska. Och det är svårt att se hur någon av dem skall få sin lösning utan att de andra förvärras. Även om serber och albaner skulle lyckas uppnå en kompromiss aktualiserar Kosovos självständighet och eventuella förening med Albanien omedelbart frågan om Makedonien. Grekland lyckades länge förhindra ett erkännande av den före detta jugoslaviska republiken, och det finns mer eller mindre uttalade albanska, bulgariska och kanske även serbiska aspirationer på makedonskt territorium.

Skulle den öppna konflikten sprida sig från Bosnien till Sandzak, Kosovo och Makedonien står Europa inför ett flyktingproblem av oanade dimensioner.

Skolstriden

Under 1990 och 1991 var det särskilt en fråga som skapade spänning mellan albaner och serber: skolpolitiken.

En konsekvens av den nya serbiska konstitutionen var att republikens myndigheter fick det yttersta ansvaret för utbildningsfrågor även i Kosovo. Man beslöt att en ny läroplan skulle gälla hela Serbien, d.v.s. även i Vojvodina och Kosovo.

Mer konkret innebar de nya riktlinjerna att man i årskurserna ett och fem, samt i gymnasiet första årskurs skulle läsa enligt en gemensam läroplan. Utgångspunkten var från serbisk sida att stoffet i ämnen som historia, litteratur och musik hade en alltför stark betoning på albanska förhållanden, och negligerade övriga Jugoslavien.

Av en rapport till det serbiska parlamentet i februari 1991 framgick att ingen skola i Kosovo följde de nya direktiven. Lärare och rektorer avvisade varje samarbete med myndigheterna, med motiveringen att man inte erkände republiken Serbien eller dess lagar. Ingen kom heller till de seminarier myndigheterna anordnade för att popularisera de nya undervisningsprogrammen.

Detta resulterade i att fyra gymnasier stängdes under 1991. Sammanlagt var 5–6.000 elever berörda.

I Podujevo blev de lärare som ej höll sig till läroplanen dessutom avskedade och i provinsen som

helhet lät man större delen av lärarlönerna frysa inne sedan januari 1991. Ca. 6.000 lärare i Kosovo har blivit avskedade för att de inte följer läroplanen.

Kvoterade platser

En fråga som väckte särskild förbittring bland albanerna var den reduktion av antalet platser i gymnasieskolan och på universitetet som man samtidigt genomförde. Till gymnasiet intogs hälften så många elever som tidigare, vilket betyder att endast 11.000 av de 21.000 barn som avslutat grundskolan kunde fortsätta i gymnasiet. På universitetet är 1.500 av 4.000 platser reserverade för studenter utanför Kosovo, vilket innebar att man tog in 2.000 albaner och 2.000 övriga (huvudsakligen serber). Tidigare fick knappt 500 serber plats, mot 2.500 albaner, d.v.s. man följde numerus clausus 25/75.

Prov i serbokroatiska

För att understryka att Kosovo är en del av Serbien beslöt vidare skolministeriet i Belgrad att de gymnasieelever som gått i albanska klasser måste genomgå särskilda prov i serbokroatiska, historia, geografi, konst och musik. Även elever från grundskolan måste genomgå prov i serbokroatiska språket. De som vägrade förlorade ett år.

Albanerna reagerade med att bojkotta undervisningen. 320.000

grundskoleelever och 65.000 gymnasister har helt enkelt stannat hemma sedan hösten 1991.

Från albanskt till serbiskt

Ibland sägs att Serbien har förbjudit undervisningen på albanska. Det är inte helt korrekt även om resultatet i praktiken är detsamma. Man har utökat undervisningen i serbokroatiska, och gjort kunskaper i serbokroatiska till ett krav för vidare studier. Dessutom har man minskat studerandeantalet i albanskspråkiga klasser i gymnasiet och vid den albanskspråkiga undervisningen på universitetet. Samtidigt som antalet platser på serbokroatiska *inte* har skurits ned. Man har vidare översatt läroböcker från serbokroatiska till albanska, i stället för att framställa läromedel i Kosovo eller importera dem från Albanien. Som en ytterligare markering har man beslutat att klassböcker och skolbetyg i fortsättningen måste vara tvåspråkiga och att serbokroatiska i sådana sammanhang skall vara första språk och albanska andra.

Vad det handlar om är således att albanerna i Kosovo förlorat kontrollen över provinsens utbildningssystem, vilket naturligtvis är en mycket radikal förändring jämfört med tidigare. Det är för övrigt tveksamt om åtgärderna är förenliga med den nya serbiska konstitutionen.

Albanerna i Makedonien

I Makedonien levde 1981 ca 380.000 albaner, som utgjorde knappt 20 procent av republikens befolkning. Enligt beräkningar av den jugoslaviska statistiska centralbyrån finns det idag ca 427.000 albaner i Makedonien, vilket motsvarar 21 procent av invånarna. Andelen albaner i Makedonien är därmed större än albanernas andel av befolkningen i Serbien (Kosovo inräknat), där den uppgår till omkring 17 procent.

Albanerna dominerar i de västra områdena av Makedonien och utgör i en del kommuner majoriteten av invånarna. I själva städerna är dominansen dock inte lika stark. En orsak till den albanska övervikten på landsbygden i dessa områden är att makedonerna i stor utsträckning sålt sin jord och flyttat till städerna, inte minst till Skopje.

Kulturell självständighet

Enligt olika uppskattningar är mellan 20–40 procent av Skopjes invånare albaner. Även i Kumanovo vid gränsen mot Serbien finns många albaner. Liksom i Kosovo har albanerna i Makedonien mycket höga födelsetal. Mellan 1971 och 1981 ökade den albanska folkgruppen med hela 36 procent, en ökning som emellertid även beror på invandring från Kosovo. Den avgörande skillnaden vad gäller albanernas ställning i Kosovo och Makedonien är att makedonerna alltid har haft den direkta politiska kontrollen över de områden som bebos av albaner. Visserligen har albanerna i kraft av sitt antal i kommunerna i västra Makedonien i praktiken haft lokalt självstyre. De har dock aldrig, som i Kosovo, haft politisk

Albanernas kulturella självständighet är stor, men det är makedonerna som har den politiska makten.

autonomi, kontrollerat ett eget territorium med karaktär av stat.

I princip har albanerna i Makedonien under efterkrigstiden haft en relativt vidsträckt kulturell autonomi. Deras möjligheter till kulturbevarande har varit mycket långtgående om man jämför med situationen för de minoriteter som lever i Bulgarien, Grekland eller Albanien.

Etnisk medvetenhet

Relationerna mellan albaner och makedoner kompliceras av att även den makedonska nationen är ung och fick en egen statsbildning först efter andra världskriget. Den etniska medvetenheten är med andra ord mycket stark både hos makedoner och albaner, vilket innebär att konflikten är mycket tydlig och potentiellt kanske allvarigare än motsättningarna mellan serber och albaner. Det är svårt att föreställa sig att makedonerna skulle vara beredda att lämna ifrån sig de västra områdena av republiken, och allra minst huvudstaden Skopje, som i storalbanska visioner betraktas som en del av Albanien.

Efter 1981 hårdnade situationen. Mot bakgrund av albanernas status i Makedonien är det ingen tillfällighet att makedonska myndigheter efter oroligheterna 1981 ingrep på ett helt annat sätt än serberna. Serbien saknade i början av åttiotalet juridiska möjligheter att ensamt intervensera i Kosovo, men inget hindrade

republiken Makedonien från att sända säkerhetsstyrkor till Tetovo eller Gostivar, eller använda sig av olika administrativa åtgärder.

Vid en tidpunkt då man i Serbien diskuterade huruvida den albanska flaggan i fortsättningen skulle tillåtas i Kosovo var den redan förbjuden i Makedonien.

Makedonsk skolplikt

I Makedonien började man relativt tidigt genomföra förändringar i skolsystemet av den typ som Serbien under de senaste åren försökt sig på i Kosovo. Redan i juli 1981 beslöt man t.ex. att kontrollera innehållet i de albanskspråkiga läroböckerna. Man utökade också timantalet för makedonska språket i de albanska skolorna/klasserna och införde bestämmelser som skulle förhindra att eleverna struntade i undervisningen i makedonska.

Med hänvisning till faran av segregation och nationalism minskade man sedan under 1980-talet antalet enspråkiga albanska klasser på gymnasiet med hälften. Myndigheterna har också i flera makedonska städer planmässigt försökt rasera de traditionella höga murar som omger albanska hus. Detta har naturligtvis väckt en oerhörd förbittring, och var i själva verket en av de utlösande faktorerna bakom oroligheterna i Kosovo vintern 1990. En alban i Skopje, vars hus man höll på att riva, begravdes helt enkelt under muren och dog, vilket gav upphov till våldsamma protester.

Namnfrågor

En kontroversiell fråga är de albanska personnamnen. I de

cember 1986 rapporterade Tanjug att en tjänsteman i Tetovo rensats ut ur kommunistpartiet sedan han registrerat namn som "stimulerade nationalistiska känslor": Alban, Albana, Shqipe, Fljamur (flaggan), Kustrim (Kallelse) Ljiridum (vi vill ha frihet) etc. Myndigheterna bestämde även att man inte längre fick använda albanska namn på städer och orter, endast makedonska. Det heter alltså Skopje och inte Shkupi. En fråga som skapat stor oro är, som redan nämnts, de höga födelsetalen bland albanerna. För att komma till rätta med problemet beslöt myndigheterna i en del kommuner att begränsa vissa sociala förmåner (t.ex. läkarvård och barnbidrag) till högst två barn. Det har också förekommit avskedanden av albanska tjänstemän och officerare.

Dessa och liknande åtgärder ledde till protester från albanska kommunister, vilket i sin tur ytterligare irriterade de makedonska partimedlemmarna.

Lag om språket

Det var åtgärderna på utbildningsområdet som framkallade den största oppositionen bland albanerna. 1983 blev lärare i Tetovo föremål för disciplinstraff eller uteslöts från partiet för att inte ha följt reglerna för användandet av makedonska i officiella sammanhang. 1985 antogs en lag om gymnasieundervisningen som sade att klasser med albanska som undervisningsspråk kunde bildas endast om det fanns fler än 30 elever. Man har följt lagen strikt vilket lett till nedläggning av albanska klasser och tvingat albanska barn att gå i blandade klasser med undervisning på

makedonska. Allt detta framkallade skarpa protester bland föräldrar, lärare och elever. Demonstrationer ägde rum på flera platser, vilket i sin tur ledde till disciplinstraff och domstolsförhandlingar. I vissa fall fick de som organiserat demonstrationer fängelsestraff.

Religion

De makedonska myndigheterna har varit djupt oroade över islams roll och har på olika sätt försökt begränsa religionens inflytande. Man har sett islam som ett verktyg för albansk nationalism. Det är även symptomatiskt att man under 1980-talet ville förbjuda all religionsundervisning för barn under 15 år, vilket naturligtvis skulle drabba islam i långt högre grad än den makedonska ortodoxa kyrkan, som knappast hade någon sådan undervisning. Ett tecken på islams styrka är för övrigt att 210 moskéer under efterkrigstiden skall ha renoverats eller byggts i västra Makedonien. Ibland har man inte tillåtit uppförandet av minareter och i några fall har myndigheterna sprängt minareter som byggts illegalt.

På samma sätt som i Kosovo lever slaver och albaner sida vid sida och har mycket litet samröre med varandra. Sociologiska undersökningar har bekräftat att både albanska och makedonska föräldrar inte vill låta barnen gifta sig över nations/religionsgränsen.

Albanska demonstrationer

1989 kom ett tillägg till den makedonska konstitutionen, som definerade Makedonien som makedonernas nationalstat, inte som tidigare det makedonska folkets

och de albanska och turkiska minoriteternas stat. Denna markering har emellertid mildrats i den konstitution som antogs hösten 1991.

Bland albanerna i Makedonien finns en stark opinion för samgående med albanerna i Kosovo och bildandet av en albansk republik i Jugoslavien. Under demonstrationerna i Kosovo 1968 och 1981 spreds oron snabbt till västra Makedonien och dessa stämningar har ökat i styrka. I februari 1990 krävde 2.000 albaner att de albanskdominerade områdena skulle få oberoende. Man blockerade vägen till Tetovo och ropade slagord om Storalbanien. I juni samma år skrev 11.000 albaner från Struga (alldeles vid gränsen mot Albanien) på en petition till de jugoslaviska och makedonska parlamenten där man krävde parallell undervisning på albanska. I augusti tillbakavisade den makedonska regeringen denna och liknande petitioner i språkfrågan genom att hänvisa till vad konstitutionen hade att säga om Makedonien som makedonernas stat.

Under 1990 berördes även Makedonien av utvecklingen mot pluralism. Ett nybildat albanskt parti fick i valet i november 1990 nästan en tredjedel av platserna i det makedonska parlamentet. Hösten 1991 genomförde de makedonska albanerna en folkomröstning om autonomi. Idag kräver de självstyre och ytterst samgående med Kosovo och Albanien.

Social och kulturell förändring

En svårighet när man diskuterar den etniska mobiliseringen bland Kosovoalbanerna är frågan varför de nationella strävandena och kravet på republik blev så starka i en situation där Kosovo i praktiken hade samma ställning som de jugoslaviska delrepublikerna och den direkta kontrollen över alla viktiga ekonomiska och politiska beslut.

En stor del av svaret ligger i de grundläggande socioekonomiska och kulturella förhållanden som präglade Kosovo vid denna tid.

Kosovo är det forna Jugoslaviens fattigaste område och påminner i flera avseenden snarare om Asien än Europa. Vid andra världskrigets slut levde 80 % av befolkningen av jordbruk. Infrastrukturen var illa utbyggd och vid sidan av gruvbrytning fanns knappast någon industri. Ännu 1952 var endast 38.000 personer sysselsatta i den samhällsägda sektorn. Barnadödligheten var mycket stor och det gick 8.000 invånare på en läkare. 80 procent av befolkningen var analfabeter och den fyraåriga grundskolan hade under mellankrigstiden omfattat endast en tredjedel av de skolpliktiga barnen. Som redan nämnts existerade i praktiken knappast någon undervisning på albanska.

Skillnaderna mellan Kosovo och övriga delar av Jugoslavien var enorma, både i kulturellt och ekonomiskt avseende och de har ibland liknats vid avståndet mellan Wien och Damaskus. Den idealtypiska motpolen var Slovenien med dess mellaneuropeiska kultur och en levnadsstandard sex gånger högre än Kosovos.

Kosovo har på mycket kort tid förändrats från jordbrukssamhälle till ett allt modernare västerländskt samhälle. Hela samhällsstrukturen med familj, religion och ekonomi påverkas positivt och negativt. Detta orsakar också ökade etniska konflikter.

Ännu i slutet av 1980-talet låg Kosovo enligt gängse socioekonomiska indikatorer långt efter övriga Jugoslavien, och i vissa hänseenden hade avståndet till de utvecklade delarna ökat. Från albansk sida har man ofta uppfattat detta som bevis för att Kosovo befann sig i ett kolonialt beroendeförhållande, i första hand till Serbien. Det är emellertid inte helt korrekt, om man med kolonialt beroende menar att provinsen under efterkrigstiden skulle ha saknat all kontroll över sina egna tillgångar och varit utsatt för en systematisk exploatering.

Till ett modernt samhälle

I själva verket har en mycket snabb utveckling ägt rum under efterkrigstiden och Kosovo har genomgått en på många sätt dramatisk moderniseringsprocess. Jordbruksbefolkningen har t.ex. minskat från 80 till 25 procent, samtidigt som jordbrukets andel av den totala produktionen har sjunkit från 58 till 24 procent. Industriproduktionen växte i genomsnitt med 9,1 procent mellan 1948 och 1984, och jordbruksproduktionen ökade under

perioden 1955–1987 med 381 procent, vilket är den snabbaste ökningstakten i Jugoslavien.

Framför allt ökade andelen sysselsatta i den samhällsägda sektorn kraftigt och låg vid slutet av 1980-talet kring 230.000.

Hälsovården förbättrades och antalet invånare per läkare var under slutet av 1980-talet nere i 1.000. Medellivslängden ökade och spädbarnsdödligheten gick ned, även om den fortfarande var högre än i övriga Jugoslavien.

Det kanske mest anmärkningsvärda är den utbildningsexplosion Kosovo varit med om. Antalet grundskolelever har ökat från 99.000 (1948) till 346.000 (1985/86), gymnasisterna från 3.400 till 85.000. Och i en miljö där tidigare knappast någon hade högre utbildning finns sedan 1969 ett universitet som på åttiotalet hade ca 40.000 studenter.

Kosovo har med andra ord på mycket kort tid tagit steget från en agrar kultur till ett samhälle i färd med att industrialiseras och moderniseras. I själva verket har tillväxttakten i Kosovo varit endast något lägre än det jugoslaviska genomsnittet: 5,5 procent jämfört med 5,8 procent. Bilden blir emellertid en annan om man räknar tillväxten per capita. Siffran sjunker då till 3,1 procent, vilket är en direkt följd av den demografiska utvecklingen.

Befolkningsökning

Kosovos befolkning har som helhet nästan tredubblats sedan 1948 och folkökningen bland albanerna ligger i genomsnitt på 2,4 procent per år vilket saknar

Sjuksköterska i albansk by. Hon var den första flickan i byn som fick utbildning.

Foto: Ann Christine Eek, Samfoto

motstycke i Europa. Det anmärkningsvärda är vidare att folkökningstakten bland albanerna tycks ha accelererat under efterkrigstiden vilket gjort Kosovo till ett av Europas mest folktäta områden. Det går idag 179 invånare per kvadratkilometer vilket kan jämföras med siffrorna för Jugoslavien (91,8), Vojvodina (93,6), det "inre" Serbien (102,8) – eller Sverige (19).

Detta innebär också att Kosovo har en mycket ung befolkning. Hälften av invånarna är under tjugo år och 16,5 procent av alla jugoslaviska barn föddes i Kosovo. På grund av skillnader i döds- och födelsetal betyder det att nära fyrtio procent av den årliga befolkningstillväxten i Jugoslavien kom från Kosovoprovin- sen. (45.000 av 119.000. Siffran för det "inre" Serbien är 8.000.) Ett annat exempel är att över en

femtedel av de värnpliktiga i den jugoslaviska armén under slutet av åttiotalet utgjordes av albaner.

Det specifika med Kosovo framgår tydligare om man jämför med läget i Makedonien och Bosnien-Hercegovina. I de båda underutvecklade republikerna låg folkökningssiffrorna efter andra världskriget på ungefär samma nivå som i Kosovo, men har sedan dess minskat avsevärt.

Folkökningen är delvis ett resultat av bättre hälsovård, men den avgörande orsaken är trots allt den osedvanligt höga nativiteteten. De albanska kvinnorna i Kosovo föder i genomsnitt nära sju barn; på landsbygden är siffran ännu högre.

Det betyder bl.a. att landsbygdsbefolkningen i absoluta tal har ökat med nära en halv miljon människor även om dess andel av den totala befolkningen har

minskat. (1948 levde 626.011 personer på landsbygden (85,4 procent). 1981 var siffran 1.069.497 (67,5 procent). Det yttrar sig vidare i en mycket snabb och ofta kaotisk utveckling av städerna i Kosovo. Som tidigare nämnts hade Pristina 1961 knappt 40.000 invånare och tjugo år senare nära 110.000.

Hög arbetslöshet

Det är givet att en så snabb folkökning skulle skapa ekonomiska och sociala problem även i ett område med gynnsammare förutsättningar än Kosovo. Idag är ca. 56 procent av befolkningen i arbetsför ålder, vilket kan jämföras med 66 procent i Serbien eller 65 procent i Slovenien, och på sikt står man inför enorma problem. Medan 230.000 människor under slutet av åttiotalet var anställda i den samhälleliga sek-

torn befann sig 450.000 under utbildning, d.v.s. en fjärdedel av befolkningen. Redan för tio år sedan låg arbetslösheten (arbets-sökande i relation till anställda utanför jordbruket) i Kosovo på 30 procent – idag är den uppe i 70 procent.

Två indikatorer illustrerar ytterligare effekterna av den demografiska utvecklingen. 1948 var den genomsnittliga hushållstorleken i Bosnien och Makedonien drygt 5 personer per hushåll, i Kosovo 6,4. 1981 hade hushållen i de båda underutvecklade republikerna minskat med en person, medan hushållstorleken i Kosovo ökat och låg nära sju personer/hushåll. Till det kom att andelen större hushåll hade ökat.

En annan indikator är andelen yrkesverksamma kvinnor. 1961 arbetade en dryg tredjedel av de jugoslaviska kvinnorna utanför hemmet, i Kosovo en fjärdedel. Tjugo år senare var andelen yrkesaktiva kvinnor i Jugoslavien närmare 40 procent, men hade i Kosovo sjunkit till 15,1 procent. Särskilt tydlig blir situationen om man återigen jämför Kosovo med Makedonien och Bosnien.

Motstånd till barnbegränsning

De ekonomiska och sociala förhållandena i Kosovo ledde till häftiga diskussioner bland jugoslaviska politiker och samhällsvetare. Ekonomer och politiker från Serbien och Makedonien menade att det mot bakgrund av situationen i Kosovo hade varit naturligt att organisera ett omfattande barnbegränsningsprogram. Från albansk sida visade man inte något större intresse för familjeplanering, utan hävdade i stället att nativiteten automatiskt skulle sjunka som en naturlig följd av den ekonomiska utvecklingen. Man pekade bl.a. på att födelse-talen var lägre bland kvinnor med högre utbildning. Enligt

Kvinnorna i en albansk storfamilj samlade under fåbodriften. Andelen jordbrukare har på trettio år sjunkit

detta sätt att se kunde endast större ekonomiska resurser från de utvecklade delarna av Jugoslavien avhjälpa situationen.

I Serbien, och inte minst i Makedonien, betraktade man den höga nativiteten som en del av albanernas strävanden att expandera och slutligen bilda det Storalbanien som alltsedan slutet av 1800-talet varit ett nationellt mål. Folkökningen skulle alltså vara ett resultat av en medveten strategi. Man behöver emellertid inte tillgripa den typen av konspirationsteoretiska resonemang. Det räcker med att hänvisa till att starka krafter i miljön utan tvivel medverkat till fortsatt höga födelse-tal. I familjen och släkten är fortfarande ett stort antal barn en självklarhet. De äldste som dominerar släktgrupperna, liksom de religiösa ledarna, motsätter sig av tradition barnbegränsning, och

de möter inget motstånd från politikernas sida.

Svår ekonomisk situation

Det står klart att Kosovo i längden inte kan föda sin växande befolkning. Situationen förvärras av att migration i större skala knappast är ett alternativ i dagens läge. Västeuropa är stängt för arbetskraftsinvandrare och i realiteten gäller detta även det forna Jugoslavien. Den albanska ungdomen har utbildats i ett albanskspråkigt skolsystem. De har bristfälliga kunskaper i serbokroatiska och kan knappast räkna med att få annat än okvalificerade arbeten i de mer utvecklade delarna av det forna Jugoslavien. Bortsett från den ekonomiska och politiska katastrof som förorsakats av inbördeskriget, finns det i Ser-

...bit fr... % till 25% av befolkningen i Kosovo.

Foto: Ann Christine Eek, Samfoto

bien, Kroatien och Slovenien dessutom ett starkt motstånd mot en stor invandring från en muslimsk kulturmiljö. Byggandet av en moské i Ljubljana vållar samma problem som i Stockholm eller Göteborg.

Ekonomisk politik – politisk ekonomi

Situationen i Kosovo förvärrades av de allmänna bristerna i det jugoslaviska ekonomiska systemet. Det grundläggande problemet var som i alla socialistiska ekonomier att resurserna inte utnyttjades effektivt. Investeringarna styrdes i stor utsträckning av politiska kriterier, liksom överhuvudtaget den ekonomiska politiken. Frånvaron av ett rationellt prissystem och mekanismer för kapitalbildning fick emellertid särskilt allvarliga effekter just i

Kosovo. I stället för satsningar på arbetsintensiva verksamheter som textilindustri, har merparten av investeringarna gått till kapitalintensiva branscher som ger få nya arbetstillfällen. I början av åttiotalet var de dominerande industrigrenarna i Kosovo kolbrytning, metallurgi och energiproduktion.

P.g.a. av de förhållandevis låga råvarupriserna som även drabbat de underutvecklade republikerna Makedonien, Montenegro och Bosnien, liksom i stor utsträckning Serbien, har man missgynnats i förhållande till varuproducenter som Slovenien och Kroatien.

Det är naturligt att man i Kosovo har sett detta som en konsekvens av en halvkolonial position. Detta kunde stämma om den jugoslaviska ekonomin hade varit centralstyrd enligt sov-

jetiskt mönster. Det jugoslaviska självstyrelsesystemet – en egenartad företeelse bortom plan och marknad – kännetecknades emellertid av en mycket långtgående decentralisering, och sedan slutet av sextioalet kunde Kosovo utan yttre inblandning besluta över investeringar och ekonomisk politik. Överhuvudtaget var varken insyn eller kontroll från övriga Jugoslavien särskilt stor. Den federala fonden för stöd åt de underutvecklade republikerna och provinsen Kosovo – där Kosovo under åttiotalet erhöll nära hälften av de tillgängliga medlen – bidrog med pengar villkorslöst. Liksom i andra delar av Jugoslavien, har politikerna i Kosovo haft ett stort och mestadels förödande inflytande över den ekonomiska politiken. Mot den bakgrunden skulle man kunna säga att befolkningen i Kosovo i en mening var exploaterad – av den inhemska överklassen.

I norra Jugoslavien växte irritationen över vad man betraktade som bortslösade pengar, och ett av de första stegen i konflikten mellan Kroatien/Slovenien och den jugoslaviska federationen var att de två utvecklade republikerna helt enkelt slutade föra över medel till den jugoslaviska u-hjälpsfonden.

Det patriarkaliska samhället

Kosovo är alltså ett ekonomiskt underutvecklat samhälle som länge dominerades av en patriarkaliskt orienterad kultur där Islam spelade en avgörande roll.

I en studie av 300 jugoslaviska byar genomförd strax innan andra världskriget, fann antropologen och psykologen Vera Erlich att de albanska områden som ingått i undersökningen (västra Makedonien) enligt olika indikatorer kunde karaktäriseras som genuint patriarkaliska. Fortfarande levde en relativt stor del av be-

Nativiteten i Kosovo är traditionellt hög, och stoltheten inför varje nytt barn är stor.

Foto: Lars Granstrand

folkningen i den traditionella storfamiljen. Om zadrugan hade upplösts levde man ändå tillsammans i flergenerationers hushåll. Ytterligare tecken på tillhörigheten till den patriarkala kulturen var att det förekom blodshämnd, liksom brudrov och brudköp.

Relationerna inom familjen präglades i hög grad av det patriarkaliska samhällets normer. Man hade inga sexuella förbindelser före äktenskapet och otrohet existerade knappast. Förhållandet mellan far och son kännetecknades av djup respekt och frånvaro av konflikter. En syster visade lydnad mot sin bror, som i sin tur skyddade hennes heder, och förhållandet bror-syster eller morson var känslomässigt djupare än mellan man och hustru.

Det var en kultur där familjens och släktens heder gick före den enskilde individens behov

och där alla hade strängt definierade förpliktelser gentemot släkten, samtidigt som de kunde räkna med beskydd och hjälp. Den som bröt mot traditionens bud riskerade utstötning, men i motsats till vad man vanligen föreställer sig spelade fysiskt våld en mycket liten roll. Misshandel inom familjen var i stället vanlig i den kulturmiljö som var utsatt för vad Erlich kallade "stormig förändring", d.v.s. där det gamla samhällets normer var i upplösning och nya ännu inte hade stabiliserats. Det gällde t.ex. delar av Serbien och Kroatien. I det patriarkala samhället var våldet däremot omgärdat med bestämda föreskrifter. Det tillgreps i försvaret mot yttre fiender, för att bestraffa någon som på ett uppenbart sätt brutit mot de gemensamma normerna, eller för att hämnas någon som dödat.

Zadruga idag

Det har gått över femtio år sedan Vera Erlich genomförde sin undersökning. Sedan dess har Kosovo varit med om en mycket snabb utveckling där skilda kulturmönster och attityder bryts mot varandra. Mot en intelligens som är lika "europeisk" i vanor och tänkesätt som sina serbiska eller slovenska motsvarigheter, och med goda kontakter i Västeuropa och USA, står en bondebefolkning som i stor utsträckning är förankrad i den patriarkala traditionen.

Kosovo är således i flera avseenden även idag ett traditionellt samhälle där den moderna kulturen många gånger är ett yttfenomen. Man kan på landsbygden fortfarande hitta exempel på den klassiska typen av storfamilj, som kan omfatta 20-100 medlemmar, och där den patriarkaliska livsstilen lever vidare, om

Samlade för att hedra minnet av en död granne och vän. Merparten av de albanska muslimerna håller sig till religionens bud och deltar regelbundet i gudstjänstlivet.

Foto: Ole Steen, Pressens bild

än i modifierad form. I vissa fall bor man t.ex. kvar i storfamiljen även om man skaffat sig yrken som läkare eller lärare. Det finns inga exakta uppgifter om hur vanlig zadruga är idag, men enligt jugoslaviska sociologer tyder den relativt stora andelen familjer med många medlemmar på att det i Kosovo åtminstone existerar ett slags "pseudo-zadruga" där "zadrugans anda" lever kvar.

Zadruga och utvandring

Det karaktäristiska för Kosovo är alltså att tillhörigheten till en vidare släktgrupp – klanen – fortfarande spelar en viktig roll, något som påverkat även det politiska och ekonomiska livet i provinserna. I själva verket var kommunistpartiet i Kosovo en egenartad blandning av klanrelationer och

socialistiska patron-klientförhållanden. Sådana tendenser finns över hela Balkan, men ingenstans spelar slakten en lika stor roll. Bland sydslaverna är det montenegrinerna som i det avseendet befinner sig närmast albanerna.

Ett uttryck för de mycket starka familjebanden är för övrigt vissa drag i emigrationen från Kosovo. En viktig skillnad mellan Kosovo och övriga Jugoslavien – förutom att utvandringen började senare och haft en mindre omfattning – är att andelen kvinnor och anhöriga bland utvandrarerna från Kosovo varit förhållandevis liten. Det var alltså i mindre utsträckning fråga om en kärnfamilj som flyttade utomlands för att "få ett bättre liv", än om hur den traditionella familjen anpassade sig till nya villkor och – via en eller flera av sina medlemmar – använde utvandringen som ett medel att

skaffa penninginkomster. Det bör emellertid påpekas att detta migrationsmönster har förändrats i takt med att den politiska situationen förvärrats.

Islams roll

Även om läskunnigheten ökat dramatiskt genom utbildningsexplosionen var fortfarande 1981 17,6 procent av Kosovoprovinsernas invånare analfabeter, vilket motsvarar nära 200.000 personer. Det är symptomatiskt att andelen analfabeter är större bland kvinnor (25,4 procent) än bland män (9,4 procent).

I själva verket började moderniseringsprocessen för många på allvar först under 1960- och 1970-talen. Det gäller t.ex. kontakten med moderna massmedia som radio och TV, skolutbildning, arbete utanför jordbruket och deltagande i politiska institutioner.

Det är karaktäristiskt att den jugoslaviska arbetarsjälvstyrelsen var föga utvecklad i Kosovo och att albanerna hörde till de folkgrupper som i minst utsträckning blev medlemmar av kommunistpartiet.

I stället spelar religionen en stor roll för majoriteten av Kosovos invånare. På samma sätt som andra religiösa samfund i Jugoslavien har naturligtvis även Islam berörts av sekulariseringstendenser. Dessa är dock i första hand märkbara i städerna, medan landsbygden är mer eller mindre kompakt religiös. Enligt sociologiska undersökningar skulle mellan 70 och 90 procent av de albanska muslimerna hålla sig till religionens bud och mer eller mindre regelbundet delta i gudstjänstlivet. Muslimerna är därmed vid sidan av katolikerna den mest religiösa gruppen i det forna Jugoslavien, och man räknar med att ca 60 procent av alla muslimska barn deltar i den religionsundervisning som ges vid moskéerna.

Ett uttryck för lojaliteten mot islam är det faktum att det stora flertalet nybyggda moskéer uppförts med bidrag från de troende själva, inte minst från albanska gästarbetare i Västeuropa. I Kosovo och Sandzak förekommer vad som i den jugoslaviska pressen närmast brukade beskrivas som en tävlan i att bygga moskéer. Något som då och då ledde till beska kommentarer i tidningarna, som ansåg att invånarnas pengar i stället borde användas till att bygga ut infrastrukturen (vägar, elektricitet, sjukstugor, skolor) i de muslimska byarna.

I delar av Kosovo och Makedonien förekommer det att muslimska (albanska) föräldrar inte skickar flickorna till grundskola eller gymnasium, men väl till koranskolan. Exakt hur många det rör sig om är svårt att avgöra. Vanligen talas om att grundskolan i Kosovo täcker 90 procent av alla barn i skolåldern, vilket

Albanskt muslimskt bröllop enligt gammal turkisk tradition. Bruden ska inte lyfta blicken från marken -

skulle betyda att ca 35–40.000 barn inte omfattas av det allmänna skolväsendet. Det har dessutom varit vanligt att ett relativt stort antal elever avbryter skolgången. Av dem som började skolan läsåret 1963/64 (35.128) hade 1972 endast knappt hälften (16.584) fullgjort den åttaåriga grundskolan.

Icke-albanska muslimer

Det faktum att det i Kosovo – och särskilt i Makedonien – lever icke-albanska muslimer har skapat vissa mycket känsliga politiska problem. I en situation där albanerna utgör en majoritet finns en tendens att slavisktalande (makedonska, serbokroatiska) muslimer assimileras genom giftermål. De jugoslaviska muslimerna gifter sig, som tidigare nämnt, oavsett

etnisk tillhörighet mycket sällan utanför den egna religiösa gruppen. Det innebär att albaner till över 90 procent gifter sig med albaner, men också att det förekommer blandäktenskap mellan makedonska muslimer, albaner och turkar. Detta spelade under millett-systemet mindre roll, men får konsekvenser i en situation där en modern etnisk identitet byggd på språktillhörigheten börjar göra sig gällande.

Det är därför ingen tillfällighet att myndigheterna i Makedonien efter oroligheterna 1981 försökte aktivera de makedonsktalande muslimerna. Under 1980-talet har man bildat en makedonsk muslimsk organisation och även startat en medres i Skopje för att motverka vad man betraktar som nationalistiskt inflytande från albanska imamer. I samband med folkräkningen 1981 och även

arken – hon visar att hon sörjer över att lämna sitt föräldrahem.

Foto: A. Soldevill, ANA

senare har albanska tjänstemän i Kosovo och Makedonien anklagats för att "lägga beslag" på icke-albanska muslimer genom olika former av "identitetsplanering", som skolundervisning eller albanisering av namnformer.

Problemet är att de makedonsktalande muslimerna i praktiken utgör en etnisk grupp som, i den mån den lever på landsbygden, fortfarande är inlemmad i den traditionella islamiska kulturen och därför har närmare relationer till andra muslimer, d.v.s. turkar och albaner, än till de ortodoxa makedonerna. I det enskilda fallet är det för övrigt ofta svårt att "objektivt" fastställa den etniska tillhörigheten, eftersom många är flerspråkiga (makedonska, albanska, turkiska, serbokroatiska) och i första hand identifierar sig som muslimer i traditionell mening.

Nationalism

Motsättningarna mellan albaner och serber i Kosovoprovinnsen har utan tvivel religiösa övertoner. För serberna är Kosovo helig mark. Den ortodoxa kyrkan representerar den historiska kontinuiteten och har i den serbiska allmänhetens ögon alltmer kommit att framstå som en lidande tjänare som utan åthävor lever kvar i en fientlig omgivning. De fall av gravskändning, förstörelse av kyrklig egendom, eller trakasserier av nunnor och präster som förekommit får därför en mycket stor genomslagskraft.

Men även om gränsen mellan kristet och muslimskt i hög grad har aktualiserats är det svårt att hävda att islam som institution skulle ha spelat en aktiv roll för uppkomsten av den nationella rörelsen bland albanerna. De muslimska ledarna i Kosovo tog

explicit avstånd från demonstrationerna 1981 och de främsta bärarna av albansk nationalism fanns i stället inom kommunistpartiet eller bland de ungdomar som företrädde en militant, mer eller mindre stalinistiskt färgad, nationell ideologi.

Under senare år tycks emellertid även islam som sådan spela en mer framträdande roll. I polemiska tidningsartiklar har *by-bodjan* (imamen) i Kosovo eller Makedonien anklagats för att ligga bakom de synnerligen höga födelsetalen bland albanerna, och en jugoslavisk skribent hävdade för något år sedan att upproret i Kosovo i grunden är en fråga om Jihad, det heliga kriget. I själva verket skulle konflikten handla om hur en militant fundamentalistisk islam via Jugoslavien (Makedonien, Kosovo, Sandzak, Bosnien) försöker få fotfäste i Västeuropa.

Förändringar

Bortsett från den typen av funderingar är det emellertid ett faktum att islam under senare år på ett helt annat sätt än tidigare tagit ställning för albanerna. Det gäller muslimska ledare såväl i Bosnien och Kroatien, som i Kosovo och Makedonien.

Skillnaden mellan islams roll i Bosnien och i Kosovo/Makedonien är bl.a. att det i det senare fallet finns en språklig gräns som underlättade uppkomsten av en modern (albansk) nationell identitet. Det betyder emellertid inte att islam bland albanerna skulle vara betydelselös som politisk faktor; i princip är samma sociala processer verksamma i Kosovo som i Bosnien. Upprottet från milletsystemet och mötet med västerländsk kultur skapar i alla muslimska samhällen samma typ av problem. Kravet att definiera en etnisk identitet, att göra en åtskillnad mellan religion och nation, eller mellan religion och politik, ger i en kultur där detta

principiellt inte varit möjligt upphov till sociokulturella processer som vi från vår horisont kallar "islamisk fundamentalism" och upplever som en egendomlig blandning av politiskt och religiöst. I takt med samhällsutvecklingen – när allt fler människor konfronteras med en modern västinfluerad kultur – kan man därför vänta sig en politiskt orienterad muslimsk rörelse också bland albanerna. Om inte annat torde den muslimska mobiliseringen komma när nationalitetsfrågan och konflikten med serberna en gång har lösts.

Blodshämnd

Det är i det här sammanhanget omöjligt att gå förbi frågan om blodshämnd. Företeelsen har funnits hos många folk och levde på Balkan kvar längst bland montenegrinerna och albanerna.

Blodshämnden utgör en del av den muntligt traderade albanska sedvanerätten och är förknippad med stormannen Leka Dukagjini, samtida med Skenderbeg (1400-talet). De rättsföreskrifter som reglerar albanernas liv kallas vanligen Leka Dukagjinis Kanon, *Kanuni* i Lekë Dukagjini. Lagarna systematiserades och utgavs i Shkodër 1933 av den katolske prästen Shtjefën Konstantin Gjeçovi.

Man brukar förklara blodshämndens uppkomst med en situation där staten saknar makt att påverka medborgarnas beteende eller svara för deras trygghet. Blodshämnden är alltså ett sätt att skapa stabilitet i en osäker och rättslös omgivning.

Den släkt som utsattes för mord eller något annat allvarligt brott, t.ex. våldtäkt, hade förlorat sin heder, så länge den brottsliga gärningen inte hämnades. Det var noga föreskrivet hur straffet skulle gå till, och under vilka förhållanden man kunde uppnå förlikning. Kvinnor, minderåriga och

präster fick inte dödas. Inte heller fick någon dödas i sitt hem, eftersom gästfriheten var helig.

Besa

Ett centralt begrepp är *besa*, ett (ibland tidsbegränsat) löfte om frilejd. När gärningen utförts är förövaren och hans närmaste släktingar skyldiga att omedelbart begära besa av den dödes familj. Besa ges vanligen under 24 timmar, ibland en månad, och ger utrymme för försök till förlikning. Besa kan även ges under andra omständigheter som är av betydelse för den inblandade och hans släkt.

Den som förövat dådet är skyldig att tillsammans med sin familj omedelbart stänga in sig i sitt hem för att försvåra hämnden. Gör man inte det visar man öppet sitt förakt för den dödades familj.

En av de mer intressanta aspekterna med besa är att de viktigaste serbiska klostren d.v.s. patriarkatet i Pec, samt klostren Decani och Devic hade albanska beskyddare, vojvode, som tillhörde familjer vilka en gång givit besa och förbundit sig att skydda klostren. Dessa familjer var alltså skyldiga att försvåra klostret och dess inbyggare, och den som angrep klostren hamnade i en blodshämnds-relation till respektive familj. Detta är en viktig anledning till att de serbiska minnesmärkena från medeltiden har kunnat bevaras i århundraden.

Milenko Karan, en sociolog från Kosovo som studerat blodshämnden, framhåller att det inte rör sig om ett primitivt eller patologiskt beteende, utan ett "normalt" och i vissa situationer adekvat beteende som idag blivit en anakronism.

Det är svårt att säga hur många dödsfall som är följden av blodshämnd. Karan beräknar siffran till 10–15 per år, d.v.s. en mindre del av de mord som begås i Kosovo.

Konsekvenser

1974 var 2.140 familjer med 23.354 medlemmar inbegripna i blodshämnd. Det rör sig oftast om familjer med många medlemmar där zadruga-systemet helt eller delvis lever kvar. Samma år befann sig 1.187 familjer med sammanlagt 13.725 medlemmar i frivilligt fängelse, d.v.s. levde barrikaderade i sina muromgärdade och tornliknande hus för att undgå hämnd. En uppgift från 1982 talar om 1.701 sådana hus-håll eller 14.437 personer. Denna frivilliga isolering kan pågå mycket länge, ibland under decennier och de ekonomiska och sociala följderna är allvarliga. Jordan brukas inte och pojkar i 14–15 års åldern måste avbryta sin skolgång för att undgå hämnd.

Makthavarna i Kosovo har, både under den osmanska perioden och i modern tid, försökt få ett slut på blodshämnden, vilket visat sig mycket svårt. Ett omtalat exempel på förlikning ägde rum 1970 i Rugova, ett område med 13 byar bebodda av 6.000 albaner tillhörande klanen Kelmendi. Det intressanta med denna förlikning var att vissa av de traditionella funktionerna överfördes på den Socialistiska alliansen, den frontorganisation som i det kommunistiska Jugoslavien organiserade det politiska livet. Sålunda kunde Socialistiska alliansen (!) besluta att de som bröt mot förlikningen skulle drabbas av den traditionella isoleringen och bojkotten. Liknande och av myndigheterna initierade på en gång traditionella och moderna bojkotter förekom under 1980-talet i grövre fall av trakasserier mot den icke-albanska befolkningen.

Kontraster och spänningar

Det finns alltså i Kosovo mycket stora kontraster, en dramatisk brytning mellan gammalt och nytt som ständigt gör sig påmind.

Hypermodern arkitektur och västerländskt mode gör insteg i en "turkisk" stadsbild med moskéer och basarkvarter och en befolkning klädd på traditionellt vis. Det senaste inom tekniken lever sida vid sida med uråldrigt hantverk, mercedesbilar trängs med oxkärror, och popmusiken tävlar med minareternas böneutropare. En lyx på västeuropeisk nivå kontrasterar mot orientalisk fattigdom.

I denna miljö möttes socialism, västeuropeisk masskultur och patriarkalisk tradition. Det uppstod spänningar både mellan generationer och sociala grupper: en klassisk moderniseringssituation.

Ironiskt nog skulle man kunna säga att den nationalism som var vanlig bland studerande och yngre arbetare under 1980-talet var en följd av den kommunistiska politiken. I skolan uppfostrades barnen till att se ned på islam, till att betrakta religionen som något föråldrat och reaktionärt. I stället uppmuntrade man anammandet av en socialistisk ideologi och främjade en albansk kulturell och nationell medvetenhet. När Kosovo fick en egen elit och en sekulariserad intelligens slog den förda politiken tillbaka mot sina upphovsmän.

Kosovo hade varit med om en genomgripande utveckling, men den hade inte gått snabbt nog för att tillfredsställa de aspirationer som det socialistiska samhället med sin utvecklingsoptimism medvetet hade uppmuntrat. Den utbildade ungdomen kunde med egna ögon lägga märke till kontrasten mellan Kosovo och övriga Jugoslavien. Det var också lätt att se diskrepansen mellan socialismens ideal och den krassa verkligheten. I den situationen växte sympatierna för vad jugoslaviska politiker kallade den dogmatiskt-byråkratiska stalinismen, en konfliktlös och sann socialism. Den albanska marxism-leninismen var genom sin sche-

matiska karaktär konsekvent och lättare att intuitivt förstå än den jugoslaviska självförvaltningsocialismen – som bevisligen var ansvarig för de rådande ekonomiska och sociala förhållandena – och den var dessutom albansk.

Orsaker

Det kan i förstone tyckas paradoxalt att konflikten i Kosovo skärptes vid en tidpunkt när situationen på många sätt blivit bättre. Det är sedan provinsen blivit albansk i kulturell och politisk mening, och den ekonomiska utvecklingen tagit fart som problemen uppstår på allvar.

Enligt nyare diskussioner om etniska konflikter är detta i själva verket vad man kan vänta sig. I en multietnisk situation där en övervägande agrar befolkning tar steget in i det moderna samhället ökar konkurrensen om arbetstillfällena. Konflikten mellan folkgrupperna hårdnar just när den tidigare etniskt segregerade arbetsmarknaden bryts upp. Även om andelen serber bland de anställda i Kosovo ständigt minskade, var serberna fortfarande överrepresenterade i det samhällsägda näringslivet och varje serb tog en plats för en arbetslös alban.

Kosovo hade utvecklats snabbt, men just snabbheten i utvecklingen skapade ökande sociala klyftor. Ingenstans i Jugoslavien var skillnaderna mellan elitens och massans levnadsstandard större. Parti- och statsapparaten, liksom det ledande skiktet i näringsliv och kultur hade en levnadsnivå som påminde om övriga Jugoslaviens eller Västeuropas, medan det samtidigt fanns människor som levde under ytterst enkla förhållanden på Kosovos landsbygd. I städernas utkanter växte kåksamhällen upp och det uppstod en ny klass av proletärer. Det ökande antalet studenter – av vilka många själva

hade direkt kontakt med det traditionella samhället, och genom sina studier i humaniora, juridik och samhällsvetenskap var överflödiga på arbetsmarknaden – blev dessa grupper talesmän. De kunde artikulera området och gruppens predikament på ett nytt sätt, och deras vrede riktade sig både mot den inhemska överklassen och de tidigare herrarna – serberna. De fann stöd för sina ståndpunkter både i ideologin och i studiet av Kosovos och albanernas historia.

Albanerna i Sverige

De flesta permanent boende albanerna i Sverige kommer från det forna Jugoslavien. Endast en mindre del av de jugoslaviska arbetskraftsinvandrarna under slutet av sextiotalet och början av sjuttioalet utgjordes emellertid av albaner, och av dessa förefaller många ha kommit från Makedonien.

Albanerna var länge den folkgrupp som i minst utsträckning lämnade hemlandet. Överhuvudtaget började utvandringen från Jugoslavien i de utvecklade republikerna Slovenien och Kroatien, och berörde först senare de södra delarna av landet. Enligt officiell jugoslavisk statistik levde 1971 25.500 personer från Kosovo utomlands. Tio år senare rörde det sig om 36.122 personer. För 1991 finns inga uppgifter.

Få kvinnor har utvandrat

Den albanska utvandringen från Kosovo under sextiotalet skilde sig från emigrationen från de utvecklade delarna av Jugoslavien på två punkter. För det första var antalet utvandrare i förhållande till totalbefolkningen lågt. För det andra var det i mindre utsträckning fråga om familjeutvandring. 1971 var endast 4,7 procent av utvandrarerna från Kosovo kvinnor, vilket kan jämföras med 35–40 procent från Slovenien, Kroatien och Serbien. På samma sätt utgjorde anhöriga enbart 4,5 procent av det totala antalet utvandrare. Detta återspeglade den fortfarande i många stycken patriarkaliska karaktären hos Kosovosamhället och stämmer även överens med erfarenheterna från andra länder. Män-

Bland de Jugoslaver som kom till Sverige under den stora arbetskraftsinvandringen till Sverige under 60- och 70-talen var ganska få kosovoalbaner. Det är idag svårt att veta exakt hur många albansktalande med uppehållstillstånd som lever här. Under 1992 sökte ca. 30.000 albansktalande personer asyl i Sverige.

niskor som lever i mindre utvecklade områden visar mindre benägenhet att utvandra. 1981 uppgick andelen kvinnor till 5,3 procent och fortfarande var emigrationen från Kosovo av relativt liten omfattning. Liksom för övrigt den albanska migrationen inom Jugoslavien.

Enligt uppgifter bland albanska oppositionella och i jugoslavisk press finns det idag åtminstone 200.000 albaner i Västeuropa som ett resultat av repressionen i Kosovo.

Osäkert hur många i Sverige

Efter oroligheterna 1981 ändrade den albanska invandringen karaktär och ett större antal albaner från Kosovo har sedan dess sökt asyl i Sverige.

Det finns inga säkra uppgifter över hur många albaner som lever i Sverige, eller var de är bosatta, eftersom svensk officiell statistik inte registrerar etnisk, språklig eller religiös tillhörighet, endast födelseland och medbor-

garskap. Enligt den kroatiska migrationsforskaren Ivo Baucic som utgick från de jugoslaviska folkräkningssiffrorna utgjorde invandrare från Kosovo 1971 en procent av den totala jugoslaviska invandringen till Sverige, vilket motsvarade 400–500 personer, av vilka alla inte var albaner. För jämförelsens skull kan nämnas att det enligt SÖ/SCB:s statistik över invandrarelever i grundskolan 1977 fanns 121 albansktalande elever.

Med ledning av hemspråksstatistiken och föreningslivet kunde man under sjuttioalet och början av åttiotalet dra slutsatsen att de flesta albaner levde i Malmö- och Göteborgsregionerna. Sedan 1978 redovisas emellertid inte längre de jugoslaviska språken var för sig i hemspråksstatistiken.

Enligt Henry Bäcks arbete "Jugoslaviska invandrarföreningar i Sverige" skulle 1985 6 procent av de ca 55.000 personerna med jugoslaviskt ursprung vara albaner, vilket motsvarar ca 3.000. Enligt uppskattningar av albaner i Sverige fanns det 1989 ca 9.000 albaner med permanent uppehållstillstånd i vårt land. Förmodligen ligger sanningen någonstans däremellan.

Under 1992 kom ca. 30.000 albansktalande som asylsökande till Sverige

Socialt ursprung och integration

Fortfarande saknas mer ingående studier av albanernas liv i Sverige. Av allt att döma behåller många genom språk och i synnerhet religiösa traditioner en viss dis-

Sommaren 1992 kom ca. 30.000 albansktalande som asylsökande till Sverige. Detta medförde ett ibland mycket provisoriskt boende. Den 10/10-92 infördes visumtvång för medborgare i f.d. Jugoslavien (republiken Serbien-Montenegro med provinserna Kosovo och Vojvodina).

Foto: Staffan Löwstedt, Svp

tans till omgivningen, både gentemot svenskar och övriga jugoslaver. I Malmöområdet tycks det emellertid ha funnits nära relationer mellan albaner, turkar och makedonsktalande muslimer.

Det bör emellertid betonas att det finns stora skillnader i attityder och levnadssätt inom den albanska gruppen med hänsyn till socialt ursprung. Detsamma gäller benägenheten att identifi-

era sig med den svenska omgivningen. I hemlandet är kontrasten stor mellan högutbildade studenter och människor från landsbygden med kanske oavslutad grundskola.

I de albanska föreningar som aktiverades efter oroligheterna 1981, fanns redan då bland albanerna i Sverige de som förespråkade en albansk republik i Jugoslavien och de till riksförbundet

anslutna föreningarna torde ha organiserat endast en mindre del av albanerna.

Idag torde albanerna i Sverige, liksom befolkningen i hemlandet, vara i hög grad politiskt mobiliserade, och upptagna av omsorgen om albansk kultur och drömmen om ett förenat Albanien.

Föreningsliv i Sverige

I början av 1970-talet fanns det två albanska föreningar i Sverige, en i Malmö och en i Göteborg. Dessa tillhörde Jugoslaviska riksförbundet. Föreningarna aktiverades efter oroligheterna 1981 och ytterligare tre lokalföreningar bildades. Tidskriften Kosovos röst började utges. När det under 1988–89 började komma fler asylsökande till Sverige engagerade sig föreningsmedlemmarna för att informera de nyanlända om förhållandena i Sverige.

Den 15 juli 1989 bildades Albanska riksförbundet av representanter från de albanska föreningarna i Malmö, Landskrona, Göteborg, Skövde och Karlskrona. Redan 1992 redovisade Albanska riksförbundet 20 lokala föreningar med sammanlagt 3.056 bidragsgrundande medlemmar och totalt 4.502 medlemmar. Riksförbundet har en omfattande verksamhet, både på det kulturella området och med informationsin-

satser gentemot asylsökande albaner och till dem som fått tillstånd att stanna. Av många viktiga frågor som riksförbundet arbetar med är möjligheten att få radio- och TV-program på albanska en av de viktigaste.

Albanska riksförbundets organ heter Qëndresa. Det mesta av innehållet skrivs av journalister, författare, diktare och konstnärer som bor i Sverige.

Albanska riksförbundet består av kulturföreningar, klubbar och andra föreningar som bedriver kulturverksamhet om albaner, med albaner och för albaner. Olika kommittéer arbetar inom riksförbundet, bl.a. finns en kvinnokommitté. Riksförbundet har hittills inte erhållit reguljärt organisationsstöd utan finansierat sin verksamhet genom egeninsatser och projektbidrag från Invandrарverket.

För närvarande finns i Sverige flera olika typer av albanska

föreningar; kulturella, politiska och idrottsföreningar. Samtliga är idag påverkade av situationen i hemlandet och dessa frågor upptar självklart en stor plats, men också omsorgen om den egna kulturen och albanernas integration i det svenska samhället har en viktig plats i föreningsarbetet.

Verksamhet i församlingar

Albanska muslimer har spelat och spelar en framträdande roll i muslimska församlingar. Många av albanerna söker sig till de församlingar som finns i Stockholm, Göteborg och Malmö.

Ordföranden för Islamic Center i Malmö är alban och många albaner från Makedonien är aktiva i församlingsarbetet. Under de senaste två åren har kontakterna mellan imamen i moskén och de lokala albanska föreningarna förbättrats. I Göteborg arbetar för närvarande en imam från Kosovo.

Adress

Albanska riksförbundet i Sverige

Box 8145, 0041 Malmö

Tfn + fax 040-22 24 77

I övrigt hänvisas till SIV:s

"Guiden" till invandrarorganisationer och samfund.

Karta och basfakta

Då Kosovo är en del av f.d. Jugoslavien och nuvarande Serbien-Montenegro, redovisar vi här allmänna data för både Kosovo-området och Serbien-Montenegro. Serbien-Montenegro bildades 1992. Den officiella beteckningen är Förbundsrepubliken Jugoslavien (i vilken delrepublikerna Montenegro och Serbien ingår – med egna politiska institutioner vid sidan av de gemensamma: regeringar, parlament, presidenter etc).

Serbien-Montenegro

inklusive provinserna Kosovo och Vojvodina

Yta

102.200 km²

Invånarantal

10,4 milj. (uppskattning 1992)

Huvudstad

Belgrad (Beograd) (1,1 milj. invånare 1992)

Folkgrupper

63 procent serber, 14 procent albaner, 6 procent montenegriner, 4 procent ungrare

Skolgång

Obligatorisk i åtta år

Läs- och skrivkunnighet:

Drygt 90 procent

Naturlig befolkningstillväxt

0,7 procent per år (1981-89)

Religion

Ca. 65 procent ortodoxt kristna, 19 procent muslimer, 4 procent romerska katoliker, 1 procent protestanter

Statschef

Zoran Lilic

Regeringschef

Premiärminister Radoje Kontic (1993-)

Delstatsstyrelse

President Slobodan Milosevic (Serbien), president Momir Bulatovic (Montenegro)

F.d. Jugoslavien

Karta enligt underlag från Conflict Studies. oktober 1989

Kosovo

Yta

10.887 km²

Invånarantal

1,9 miljoner (1989)

Huvudstad

Pristina (108.000 inv.)

Folkgrupper

90 procent albaner

BNP/invånare

1.520 USS (1989)

Läs- och skrivkunnighet

Ca. 82 procent (1981)

Arbetslöshet

1980: 38%

1985: 53%

1990: 69%

(Källa: Tatjana Globokar genom Kjell Magnusson)

Källor: Jugoslavien 512, samt Serbien-Montenegro 565. Länder i fickformat. Utrikespolitiska institutet, Le Monde Diplomatique, maj 1991.

Litteraturtips

Litteratur:

Grunninformation fra Utlendingsdirektoratet, **Albanerne i Jugoslavia**. Oslo: Utlendingsdirektoratet, 1992, 43 s. ISBN 82-427-0151-2

Henricson-Cullberg, M, m.fl. **Förhindra krig i Kosovo**, TFF (Den transnationella stiftelsen för Freds- och framtidforskning), 1992, TFF

Magnusson, Kjell, **Albaner**, ur Det mångkulturella Sverige. En handbok om etniska grupper och minoriteter (s. 12–15): Stockholm, Gidlunds bokförlag, 1988

Magnusson, Kjell, **Jugoslaver i Sverige. Invandare och identitet i ett kultursociologiskt perspektiv**, Uppsala Multiethnic papers, no. 17 1989. Uppsala: Institutionen för Multietnisk forskning, s. 307 pp

Magnusson, Kjell, **Nationalitetsproblem i Jugoslavien: Krisen i Kosovo**, Uppsala 1981, 207 s. (Bidrag till Öststatsforskningen/Nordiska kommittén för Öststatsforskning; 2, 1981)

Mönnersland, Svein, **För Jugoslavia og etter**, Oslo 1992, Sypress forlag

Sommelius, Sören, **Kosova utan stjärna – om ickevåld mot apartheid i ex-Jugoslavien och om flyktingar som inte är välkomna till Sverige**, Carlsson förlag 1993

Sommelius, Sören, **Medias krig i det forna Jugoslavien**

Sommelius, Sören, **Sista resan till Jugoslavien**, Stockholm: Carlsson 1992, 220 s. ISBN 91-7798-578-8

Sturesjö, Örjan, **Kosovo – ett Jugoslaviskt dilemma**: Stockholm, Utrikespolitiska institutet, 1990, 32 s. (Världspolitikens dagsfrågor; 1990:4) ISBN 91-7182-736-6. ISSN 0042-2754

Vardag i Kosovo, Diskrimineringsombudsmannen (DO), Stockholm, 1993

Tidskriftsartiklar:

Andrejevich, M, **Kosovo: A precarious balance between stability and civil war** Research Report on Eastern Europe, 1991, October 18,2 (42), s. 23–29. RFE/RFL Research Institute

Magnusson, Kjell, **Jugoslaviens sönderfall**, Internationella studier 1991:3 s.14–39

Magnusson, Tue; **Kosovakonflikten – mellem autonomi og uafhængighed**, Nordisk Östforum 1993:1, s. 47–53.

Moore, Patrick, **Kosovo could spark another Balkan war**, RFE/RL Research Report 1992: 50 s. 18–20
Ny i Sverige, Artiklar i nr: 1990:4, 1992:4, 1992:5, 1993:2, Statens invandrarverk

Rindeskog, Lars, **Folket som flyr Kosovo**, Svenska kyrkans tidning nr. 8, 1993, sid 4–10.

Sommelius, Sören, **Informationsblackout**, Kommentar 1992:4–5, s. 26–27

Sommelius, Sören, **Kriget i Jugoslavien: allt började i Kosova**, Kommentar 1992:4–5, s. 20–25

Wiberg, Håkan, **Jugoslavien: konfliktmönster och lösningsmöjligheter**, Internationella studier 1992: 1, s. 15–40

Yugoslavia: human rights abuses in Kosovo 1990–1992. Helsinki Watch, New York 1992

"Kosovos albaner" beskriver utförligt albanernas liv i f.d. Jugoslavien, nuvarande Serbien. Den sociala och kulturella utvecklingen behandlas, Serbiens roll, religionens betydelse och albanernas liv i Sverige. "Kosovos albaner" berättar om det albanska folkets skiftande liv som förföljd minoritet, som egen nation och i en provins med stor självständighet.

